

T.C.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MIRCEA ELIADE’IN ESERLERİNDE TOPRAK ANA, KADIN VE
DOĞURGANLIK

Zübeyde KAPLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA–2006

T.C.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MIRCEA ELIADE’IN ESERLERİNDE TOPRAK ANA, KADIN VE
DOĞURGANLIK

Zübeyde KAPLAN

DANIŞMAN: Doç. Dr. Kadir ALBAYRAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA–2006

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma, jürimiz tarafından Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Kadir ALBAYRAK
(Danışman)

Üye : Yrd. Doç. Dr. Münir YILDIRIM

Üye : Yrd. Doç. Dr. Hayri KAPLAN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

...../..../2006

Prof. Dr. Nihat KÜÇÜKSAVAŞ
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ÖZET

MIRCEA ELIADE’IN ESERLERİNDE TOPRAK ANA, KADIN VE DOĞURGANLIK

Zübeyde KAPLAN

Yüksek Lisans Tezi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Kadir ALBAYRAK

Eylül 2006, 61 sayfa

Bu çalışmada Mircea Eliade’in eserlerinde Toprak Ana, Kadın ve Doğurganlık konusunun nasıl yorumlandığı esas alınmıştır. Buna bağlı olarak Toprak Ana ile kadın arasındaki doğurganlık yönünden benzerlikler konusunda açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca Toprak Ananın üretkenliği diğer kozmik öğelerle bir bütün oluşturduğu düşünüldüğü için su, taşlar, gök ve Gök Tanrı konuları üzerinde çalışılmıştır.

Eliade’a göre Toprak Ana ile kadın doğurganlık yönünden birbirine benzemekte ve bu yönden aralarında mistik bir dayanışma vardır. Bu bağlamda Eliade’in görüşünü savunması ve bu çalışmalar esnasında izlediği yöntem ve teknikler araştırılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak kadın ile Toprak Ana arasında üretkenlik yönünden benzerlik olduğu kanaatine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mircea Eliade, Toprak Ana, Kadın, Doğurganlık, Axis mundi

ABSTRACT**MOTHER EARTH, WOMAN AND FERTILITY IN
LITERATURES OF MIRCEA ELIADE****Zübeyde KAPLAN****Master Degree Thesis, The Department of the Philosophic and Religious Sciences****Supervisor: Doç. Dr. Kadir ALBAYRAK****September 2006, 61 Pages**

In this study, the main points which are taken into consideration in Mircea Eliade's works are the ways how Mother Earth, woman and fertility are interpreted. According to this, the similarities between woman and fertility are expressed. Moreover, because the opinion that the fertility of Mother Earth forming a entirety with other cosmic parts, water, stones, sky and Sky God, these concepts are studied.

For Eliade, Mother Earth and woman are similar regarding fertilities and that's why there's a mystic cooperation between them. In this respect, Eliade's defending her ideas and the methods and techniques she pursued were analyzed. As a conclusion, the similarity between woman and Mother Earth in view of fertility is concluded.

Key Words: Mircea Eliade, Mother Earth, Woman, Fertility, Axis mundi

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
Hız.	Hazreti
M.Ö.	Milattan Önce
s.	Sayfa
vb.	ve benzerleri
vd.	ve diğerleri

ÖNSÖZ

Toprak ve kadın ilk çağlardan itibaren çeşitli yönlerden insanın ilgisini çekmiştir. Her ikisi de aynı özellikleri ve benzer kaderi paylaşmaktadır. Toprak her şeyden önce bir ana olarak düşünülmüştür. Çünkü onda analık vasıfları mevcuttur: Doğurur, doyurur, büyütür, besler ve iyileştirir. Arkaik insan toprağın bu iyilik ve cömertliği karşısında duyarsız kalmamış, toprakla ilgili çok değişik inanç şekilleri ve buna paralel uygulamalar geliştirmiştir. Toprak, bazen ibadet edilen ve kendisi için kurbanlar sunulan bir tanrıça, bazen kollarında güven duyulan bir ana olarak düşünüldüğü için kendisine çok büyük saygı gösterilmiştir. Kadının da gebeliği ilkel insanın dikkatini çekmiş, çoğu zaman ona hem saygı gösterilmiş, hem de vücudunda olan değişikliklerden dolayı ondan biraz korkulmuştur.

Kadının ve toprağın kendi başına doğurduğu düşünülmüş ve bundan hareketle kadın ve toprağın yaratılışın sırlarını bildiklerinden, aralarında mistik bir dayanışma olduğuna inanılmıştır. İnsanların Toprak Ana ile kadın arasındaki böyle bir dayanışmanın varlığını düşünmeleri ve bu dayanışmanın varlığına inanmaları bir çok uygulamayı da beraberinde getirmiştir. Örneğin toprak işlerinde özellikle tarlayı ekme, bir şeyler dikme ve hasadı toplamada hep kadın etkin olmuştur. Bu tür uygulamalar dünyanın değişik yerlerinde görülmektedir. Şekilleri farklı olsa da içerik ve amaç olarak benzer özellikler göstermektedir.

Bu çalışmamızda Mircea Eliade'ın eserlerinde kadın ve toprak arasındaki mistik dayanışma ve bu mistik dayanışmaya dayanarak Toprak Ana, Kadın ve Doğurganlık konusu incelenmiştir.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm doğurganlık açısından Gök Tanrı ve Toprak Ana arasındaki ilişki, Gök ve Gök Tanrı inancının evrenselliği, Deus Otious, Toprak Ana'nın kocası olarak Gökyüzü konularını içermektedir.

İkinci bölüm ise yer hierofanilerinin yapısını, yer altı ve yer üstü hierofanilerini, bu hierofanilerle kadının doğurganlığı arasındaki ilişkiyi ve benzerlikleri kapsamaktadır.

Üçüncü bölümde arkaik insan için Toprak Ana ile kozmik öğelerin bir mikrokozmoz oluşturduğu görüşüne dayanarak su ve taşlar incelenmiştir. Su simgeciliği, suyun doğurganlığı ile toprağın doğurganlığı çalışılmıştır. Ayrıca taş

simgeçiliği, kutsal taşlar ve epifanileri, cinsiyetlerine göre taşlar ve tapımları da incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise Eliade'ın "İlkel insan paradigmayı taklit eder" görüşünden hareketle, Ana Tanrıça ve bu tanrıçanın özelliği, Kybele Kültü ve Ana Tanrıça Hera işlenmiştir. Yine bu bölümde Toprak Anay'a saygının nedenleri, toprak uygulamaları, bu uygulamaların nedenleri olarak, toprağın doğurucu, doyurucu, arındırıcı, temizleyici özellikleri incelenmiştir. Bununla birlikte Toprak Ana'nın kadınla analık ve üretkenlik açısından ilişkisini, kadın ve toprak üretkenliğinin benzerliğini, tarım üretiminde kadının önemini, kadın ile toprağın, daha doğrusu kadının rahmi ile toprağın bağrının özdeşleştirilmesinin yaygınlığı çalışılmıştır.

Çalışmamız süresince ilgi ve yardımlarını benden esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Kadir Albayrak'a, ayrıca hocalarım Yard. Doç. Dr. Asım Yapıcı'ya, Yard. Doç. Dr. Münir Yıldırım'a, eşim Mehmet Kaplan'a, arkadaşım Ahmet Doğan'a sonsuz müteşekkirim.

Bu çalışma Çukurova Üniversitesi Rektörlüğü Araştırma Fonu Tarafından 2004YL 14 nolu proje tarafından desteklenmiştir. Katkıda bulunan insanlara teşekkür ediyorum.

Zübeyde KAPLAN

Adana 2006

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
KISALTMALAR	iii
ÖNSÖZ	iv
GİRİŞ	1
1. Konunun ve Amacın Belirlenmesi.....	1
2. Mircea Eliade'ın Hayatı ve Eserleri.....	1
3. Eliade'ın Bilim Adamı Kişiliği.....	4
4. Mircea Eliade'ın Çalışma Yöntemi	7

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞURGANLIK AÇISINDAN GÖK TANRI VE TOPRAK ANA İLİŞKİSİ.....	9
1.1. Gök ve Gök Tanrı Kavramının Evrenselliği.....	9
1.2. Deus Otious -Tapımın Olmayışı	14
1.3. Ulu Ana, Toprak Ana'nın Kocasısı Olarak Gökyüzü	17

İKİNCİ BÖLÜM

TOPRAK ANA VE DOĞURGANLIK.....	19
2.1. Yer Hiyerofanilerinin Yapısı	19
2.1.1. Yer Üstü Hiyerofanileri, Kadın ve Doğurganlık	19
2.1.2. Yer Altı Hiyerofanileri, Kadın ve Doğurganlık.....	22
2.1.2.1. Maden Kaynaklarının ve Filizlerinin Bulunması Sırasındaki Âyinler.....	24
2.1.2.2. Fırınların Yapısı ve Metalurji İşlemlerindeki Ritüeller.....	24
2.2. Doğum ve Metalurjiyle İlgili Ritüeller	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KOZMİK ÖĞELER, TOPRAK ANA, KADIN VE DOĞURGANLIK 28

3.1. Su	28
3.1.1. Su ve Suyun Doğurganlığı	28
3.1.2. Su Doğurganlığı İle Toprak Doğurganlığının Benzerliği	30
3.1.3. Yeryüzü Ritüelleri İle Su Ritüelleri Arasındaki Benzerlikler	31
3.2. Taşlar	31
3.2.1. Taş Simgesiliği Kutsal Taşlar ve Epifaniler	31
3.2.2. Cinsiyetlerine Göre Taşlar	32
3.2.3. Geldikleri Yere Göre Taşlar	33
3.2.4. Taş Tapımları	34

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANA TANRIÇA, TOPRAK ANAYA SAYGI VE TOPRAK UYGULAMALARI 38

4.1. Ana Tanrıça ve Doğurganlık	38
4.2. İnsanın Topraktan Geldiği İnancına Dair Uygulamalar	40
4.2.1. Çocuğun Toprağa Konulması Âdeti	40
4.2.2. Toprağa Doğurma Âdeti	41
4.2.3. Doğan Çocuğu Çukura Koyma Âdeti	42
4.3. Yeryüzünün İnsanı Koruduğuna Dâir Uygulamalar	43
4.4. Ölülerin Toprağa Gömülmesi Âdeti	44
4.5. Giriş Törenleri ve Ergenlik Giriş Törenlerinde Ergen İnsanı Çukura Gömme Âdeti	46
4.5.1. Giriş Törenleri	46
4.5.2. Erginleme Ritüelleri ve Ergin Kişiyi Toprağa Gömme Âdeti	47
4.6. Suçluların, Hastaların ve İhtiyarların Toprağa Gömülmesi Âdeti	49
4.7. Ölü Çocukları Toprağa Gömme Âdeti	49
4.8. Toprak Ana'ya Saygı	50
4.9. Toprak Ana Kadın ve Üretkenlik	51
4.9.1. Tarla ile Kadının Üretkenlik Yönünden Benzerliği	51

4.9.2. Kadın, Tarla ve Üretkenlik Arasındaki İlişkiler	53
4.9.3. Kadın, Cinsellik, Tarım ve Üretkenlik.....	54
4.9.4. Kadın ve Toprak Özdeşleştirilmesinin Yaygınlığı	55
SONUÇ	57
KAYNAKÇA.....	59
ÖZGEÇMİŞ	61

GİRİŞ

1. Konunun ve Amacın Belirlenmesi

Bu çalışmada Mircea Eliade'nin eserlerinde Toprak Ana, Kadın ve Doğurganlık konusunun değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu nedenle Eliade'nin eserlerinde ilkel insandan başlayıp günümüze kadar devam eden ve halen uygulanan toprak uygulamaları incelenmiştir. Bununda birlikte yerin çevresi ile bir bütün olduğu ve yerin kocası olarak düşünüldüğü için gökyüzü ve gökyüzü tapımları, Toprak Ana, altı, üstü ve çevresiyle bir bütün oluşturduğu düşünüldüğü için taş tapımları, su ve su simgeciliği incelenmiştir. Araştırma konusunun belirlenmesinde kadının ve toprağın, analık, üretkenlik yönünden benzerliği önemli bir rol oynamıştır.

Araştırmanın Metotları: Amacın geçmişten günümüze kadının ve toprağın üretkenliğinin ele alınıp değerlendirilmesi olması sebebiyle çalışmamızda tarihi metoda başvurulmuştur. Ayrıca deskriptif yöntemle beraber karşılaştırmalı yöntem ve Dinler Tarihinin kendine has metotları da kullanılmıştır. Çalışmamızı yaparken Eliade'nin düşünce yazıları, deneme, roman ve hikayeleri incelenmiştir.

2. Mircea Eliade'nin Hayatı ve Eserleri

Araştırmamızda eserlerini incelediğimiz son dönemin en ünlü Dinler Tarihçilerinden biri olan Mircea Eliade, 1 Mart 1907 yılında Romanya'nın Bucarest şehrinde bir komutanın oğlu olarak dünyaya gelmiştir.¹ Ekim 1913'te ilkokula başlayan Eliade, henüz dokuz yaşındayken ülkesinin Almanlar tarafından işgaline şahit olmuştur. 1917-1925 yılları arasında lise öğrenimi görmüştür. Onun Dinî İlimlere, Dinler Tarihi ve Doğu'ya ilgisi henüz lise yıllarında başlamıştır.² 1921 yılının Ocak ayında "Felsefe Taşını Nasıl Keşfettim?" isimli makalesi "Ziarul Sitiintelor Populare" dergisinde yayınlanmıştır. 1921-1923 yılları arasında Dinler Tarihi ve Oryantalizm alanlarında

¹ Mircea Eliade, "Dinlerdeki Sembollerin Araştırılması Konusunda Metodolojik Düşünceler" **Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri**, ed. Mehmet Aydın, Konya 2003, s. 125.

² Mircea Eliade, **Bengal Geceleri**, çev. A.Nüvit Bingöl, İstanbul 2000, s. 5.

yazdığı birçok makale Orizontul, Lumea, Universal Literar, Adevarul Literar gibi dergilerde yayınlanmıştır. 1923-1925 yılları arasında İtalyanca ve İngilizce öğrenmiştir. Bu arada Mihailcescu'nun kılavuzluğunda İbranice ve İtalo Pizzi'nin gözetiminde de Farsça çalışmaya başlamıştır. 1925 yılında “Romanul Adolescentului Miop” adlı otobiyografisi yayınlanmıştır. 1925 Ekim’inde Bucarest Üniversitesi Edebiyat ve Felsefe Fakültesine kayıt olmuştur. 1926 yılında günlük Söz gazetesinde düzenli olarak makale yazmaya başlamıştır. Makalelerinde genellikle yazar ve bilginlerin portreleri, oryantalizm, felsefe ve Dinler Tarihi alanlarında yazılmış bazı eserlerin ve seyahatların izlenimleri gibi konular yer almıştır. 1927’de İtalya’ya ilk seyahatini yapan Eliade, orada Papani, E.Buonauiti, A.Panzini ve Roma’da G.Gentile ile tanışmıştır. 1928’de “Gandeamus” adlı eserini yazmıştır. Aynı yıl Roma’da kalmış ve burada Marsilio Ficino’dan aldığı “Giordana Bruno’ya Göre İtalyan Felsefesi” isimli tezi çalışmıştır.³

Hint felsefesi tarihi okuduktan sonra Kalküta Üniversitesi hocalarından Surendranath Dasgupta’nın yanında çalışmak istediğini bildirmiştir. Aynı zamanda Dasgupta’nın meslaktaşı, Mahajarah Manindra Chandara Nandy’e de bir mektup göndermiştir. Nandy kendisine Hindistan’da kaldığı müddetçe yardım edeceğini bildirmiştir.⁴ 1929’un Ocak- Haziran ayları arasında Dasgupta’nın derslerine devam etmiştir. Bu arada sürekli Sanskritçe çalışmıştır.⁵

Mart ayında Benaras, Allahabad, Agra ve Jaipur şehirlerine gitmiştir. Temmuz boyunca Darjeeling’de ikamet etmiştir. Ağustosta “Isabel si Apele Diavolului” isimli romanını tamamlamıştır. 1930’un Şubat ayında, “Yoga Tekniklerinin Mukayeseli Tarihi” isimli konuyu doktora tezi olarak çalışmaya karar vermiştir. Hint dinleri ve felsefeleri konularındaki ilk etütleri Bucerest’te çıkan “Revista de Filosofie” ve Roma’da çıkan “Riceche Religiose” isimli dergilerde yayınlamıştır. 1931 Ocak-Mart ayları arası yoga uygulamaları ile meşgul olmuştur. Daha sonra altı ay Rishikash’ta inziva hayatı yaşamıştır.⁶

1932 yılında yoga konusunda yapmış olduğu tezinin İngilizce metnini Rumence’ye çevirmiştir. Ocak 1933’te Maitrey isimli romanıyla en iyi roman yarışmasına katılmış ve birinci olmuştur. 1932 Haziran’ında felsefe doktorasını almıştır.

³ Mircea Eliade - Ion. P. Couliano, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, çev. Ali Erbaş, İstanbul 1997, s. 15.

⁴ Eliade- Couliano, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, s. 16.

⁵ Eliade, “Dinlerdeki Sembollerin Araştırılması Konusunda Metodolojik Düşünceler”, **Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri**, ed. Mehmet Aydın, s. 125.

⁶ Eliade-Couliano, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, s. 26.

1934'te "Intoarcerea din Rai", "Lumina ce se Stinge", adlı romanlarını, makaleler derlemesinden oluşan "Oceonografie" isimli eserini "Hindistan Seyahat Anıları" kitaplarını yayınlamıştır. Kasım ayında "Doğu Dinlerinde Kurtuluş" isimli kursunu açmıştır.⁷

Bu arada 1934'te Nina Mares ile evlenen Eliade⁸ on yıl evli kaldıktan sonra eşini kaybetmiştir. Daha sonra Kozmoloji ve Babil Simya İlmi konusundaki çalışmalarını tamamlamak üzere 1935 Ağustosunda Berlin'e gitmiştir. 1936 yılında Hint Mistiği'nin Kaynakları konusunda bir deneme olan "Yoga" isimli çalışması yayınlanmıştır. 1937'de "Dinî Sembolizmler" konusunda seminerler vermiştir. Ayrıca 1938'de "Budizm Tarihi" ile ilgili seminerler vermiştir. Rafaella Pettazzoni, J.Pizyluski, Ananda Coomarasamy, Carl Clemen, C. Hentze, B. Rowland gibi bilim adamlarıyla beraber "Dini Etütler Dergisi" olan "Zalmoksis" in birinci cildini hazırlamıştır. Kasımda "Nunta in Cer" isimli romanı yayınlamıştır. 1939 yazında "Zalmoksis" in ikinci cildini, Ağustosta ise bir deneme olan "Frakmentarium" u hazırlamıştır. 1942-1944 yılları arasında "Zalmoksis" in üçüncü cildini hazırlamıştır.

1943'te "Os Romenos Latinosdo Oriente" isimli eseri Lizbon'da yayınlamıştır. Dinler Tarihine Giriş isimli çalışmasını 1945'te bitirmiştir. Bu kitap daha sonra 1949'da Dinler Tarihi kitabı adıyla yayınlamıştır. 1946-1949 yılları arasında Bucarest'li dostlarıyla beraber "Critique", "Revue de l' Historie de Religions", "Comprendre", "Paru" isimli dergileri çıkarmıştır. 1949'un ilkbaharında Ebedi Dönüş Mitosu isimli kitaplarını tamamlamıştır.⁹ Daha sonra 1951-1955 yılları arasında Eliade'ın şu eserleri yayınlanmıştır: Şamanizm ve Kadim Vecd Teknikleri, İmgeler ve Simgeler/ Büyü ve Dini Sembolizm Üzerine Deneme, Yoga Ölümsüzlük ve Özgürlük, Demirciler ve Simyacılar, Yasak Orman.¹⁰

1956 yılında Chicago Üniversitesinde Dinler Tarihi Profesörü olmuştur.¹¹ Eliade aynı yıl Ekim ve Kasım aylarında aynı üniversitede verdiği seminerleri, 1958'de Doğu ve Yeniden Doğu ismiyle yayınlamıştır. 1961 yılında Ernst Junger ile birlikte "Antaios" isimli dergiyi çıkarmıştır. 1965 yılında Meksika'ya giderek Hint dinleri seminerleri vermiştir. 1969 yılında Mitler ve Semboller isimli kitabını çıkarmıştır. Aynı

⁷ Eliade-Couliano, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, s. 26.

⁸ Eliade, " Dinlerdeki Sembollerin Araştırılması Konusunda Metodolojik Düşünceler", **Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri**, s. 125.

⁹ Eliade - Couliano, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, s. 17.

¹⁰ Mircea Eliade, **Zalmoksis'ten Cengiz Han'a**, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2006, s. 1.

¹¹ Mircea, Eliade, **Şamanizm**, çev. İsmet Birkan, Ankara 1999, s. 1.

yıl Arjantin'e giderek çeşitli üniversitelerde Dinler Tarihi ile ilgili konferanslar vermiştir. Aynı zamanda edebiyat ve felsefe doktoralarını almıştır.¹²

1973 yılında Avusturya Bilimler Akademisi danışma üyeliğine seçilen Eliade aynı yıl Bir Günlükten Kırıntılar adlı kitabını yayınlamıştır. 1974'te ise Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi isimli eserinin birinci cildini hazırlayıp bitirmiştir. Ayrıca Newyork ve Londra'da basılan "The Encyclopedia of Religion" isimli on altı ciltlik eserin hazırlanmasında yöneticilik yapan ve Chicago Üniversitesi Dinler Tarihi Profesörü Ioan P. Couliano ile ortak olarak "Dinler Tarihi Sözlüğü" nü hazırlamışlardır. Daha sonra çeşitli bilimsel toplantılara ve kongrelere katılan Eliade 1986 yılında vefat etmiştir.¹³

3. Eliade'ın Bilim Adamı Kişiliği

Mircea Eliade, ülkemizde geç tanınmış bir bilim adamıdır. Eserlerinin hemen hemen hepsi bir çok dile çevrilmiştir. O bir din fenomenoloğu, bir dinler tarihçisi, bir mitoloji uzmanı olmakla beraber aynı zamanda bir doğu bilimcisidir. Kendisi Ortodoks bir Rumen olmasına rağmen doğulu perspektifte yer alan bir dinler tarihçisidir. Çok genç yaşlarda Doğu (Asya) düşüncesine girmenin gerekliliğine inanıp bu düşünceyi yerinde incelemek için Hindistan'a gitmiştir. Orada üç yıl boyunca Sanskritçe çalışmıştır. Aynı zamanda o dönemde büyük öneme sahip olan felsefe tarihçisi Das Gupta'nın fikirlerinin hakim olduğu Cakarta Üniversitesi'nde Hindu maneviyatının sorunları üzerinde düşünme olanağı bulmuştur.¹⁴

Eliade lise yılları boyunca okuduğu fizik, kimya gibi bilim dallarının kendisini tatmin etmediğinin farkına varmış ve giderek doğu düşüncesi ve felsefesine ilgi duymuştur.¹⁵ O bu konu hakkında şöyle der: "Yavaş yavaş Fizik, Kimya gibi bilimlerin ilgimi çekmediğinin farkına vardım. Dinler Tarihi, Doğu düşüncesi ve felsefesi tarafından gitgide çekildiğimi ve hatta büyülendiğimi hissediyordum."¹⁶

Mircea Eliade'ın ilmi şahsiyeti üzerinde derin izleri olan bilim adamları vardır. Frazer, Reinach, Georges ve Loisy'den faydalanmakla beraber en çok Pettazzoni'den etkilenmiştir. O, 20'li yaşlarında yazdığı mektuplarında her fırsatta Pettazzoni'ye olan

¹² Eliade, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, s.15.

¹³ Eliade- Couliano, **Dinler Tarihi sözlüğü**, s.12-18.

¹⁴ Mircea Eliade, **Mistik Hint Erotizmi**, çev. Renan Akman, İstanbul 2003, s. 51.

¹⁵ Eliade, **Bengal Geceleri**, s. 5.

¹⁶ Rafaella Pettazzoni, **Tanrıya Dair**, der. ve çev. Fuat Aydın, İstanbul 2002, s. 108.

hayranlığını ve minnettarlığını ifade eder. Pettazzoni'nin kitaplarında “Dinler Tarihinde ilk ve temel belirleyici hatları” bulduğunu ifade eder. Eliade 1937’de Pettazzoni’yi “benim din incelemesindeki ilk ve en kıymetli üstadım” diye tanımlar ve daha sonra şöyle devam eder: “Şu tutkulu fakat kavranamaz dinler biliminde benim ilk hocam sizdiniz”. Ayrıca Eliade Pettazzoni’den nasıl yapacağını değil, ne yapacağını öğrendiğini söyler.¹⁷

Eliade’ın araştırmalarının merkezinde kutsal, arkaik insanın bilinç yapısı ve inancı vardır. Ona göre kutsal da, din de tanımlanması zor olan kavramlardır. Kutsal, dindışının zıddıdır, şuurun yapısı içinde bir unsurdur.¹⁸ Yoksa Jung’un dediği gibi şuurun tarihi içinde bir dönem değildir. Eliade, düşüncelerini açıklarken teofani (tanrının tezahürü), hiyerofani (kutsalın tezahürü), epifani (ilahi gücün tecellisi), Axis mundi (merkez simgeciligi) , regressus ad uterum (ana rahmine dönüş), ad originem (kökene dönüş) gibi bazı kavramlardan faydalanmıştır.

Eliade, geleneksel ve çağdaş toplumlardaki dinsel deneyimlerin tanrının ya da kutsal varlıkların dünyadaki görüntülerini hierophany olarak ele almıştır. Yaptığı araştırmalarla bunların dünyanın farklı yerlerinde farklı zamanlarda aldığı biçimleri ortaya koymuştur. Temelde insanların içinde yaşadıkları dünyayı anlamlandırmakta kullandıkları bazı biçimlerin değişmeyen ve hep tekrarlanan bir yapıları olduğunu vurgulayan Eliade ilkel insanın düşünüldüğü gibi modern insandan geri olmadığını aksine ondan daha ileri bir düşünce yapısına sahip olduğunu savunmuştur.¹⁹

Eliade, nasıl varoluşu kutsal ve dindışı diye ikiye ayırıp incelemişse, aynı şekilde insanları da dindar (homo religious) ve dindar olmayan (areligious) diye ikiye ayırmış ve bu iki gurup insanın dinî tecrübelerini açıklamıştır.

a) Homo religious (dindar insan): Bu tür insanlar için mekansal açıdan dünyanın her tarafı bir ve özdeştir. O, bazı yerinde kopukluklar ve kırıklar sunar. Mekanda kutsalın tezahür ettiği bir yer olduğu gibi, bundan arta kalan şekilsiz alan da vardır. Bu alan kutsal alan ve dindışı alan olarak ikiye ayrılır. Homo reliogius deyince Eliade, genelde ilkel, arkaik insanı* vurgular. Arkaik, ilkel insan davranışlarının kökeninde bir

¹⁷ Pettazzoni, **Tanrıya Dair**, s. 115.

¹⁸ Asım Yapıcı, “Allah ve Kutsal Kavramlarının Çağrıştırdıkları Anlama Sosyopsikolojik Bir Bakış”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, II, İstanbul 2004, s.177

¹⁹ **Ana Britanica**, c.VIII, s.27.

* Modern öncesi ya da geleneksel toplum insanları ile hem ilkel denilen dünya hem de Asya, Avrupa ve Amerika’nın antik kültürünü yaşayan insanları kapsar. Bkz. Mircea Eliade, **Ebedi Dönü Mitosu**, çev. Ümit Altuğ, Ankara 1994, s.17.

örnek arar. Ona göre bütün davranışlar “in illo tempore” (evvel zaman içinde) medenileştirici kahraman, mitsel ata, tanrı veya yarı tanrılar tarafından yapılmıştır. O daha önce gerçekleştirilmemiş bir davranışı yapmaz. Onun yaptığı bütün davranışlar zamanın başlangıcında ilâhi kökenli güçlerin yaptığı davranışlardır.²⁰ O, bundan dolayı dindışını reddeder. Arkaik insana göre yaptığı her davranış için bir paradigma vardır. O nedenle her eylem, her fiil, bir ilk fiili tekrarladığı ölçüde bir anlam kazanır. Homo religious daima kutsala yakın olmak istediği için k,-utsalın tezahür ettiği yerlerde veya ona yakın yerlerde yaşar.²¹

“In illo tempore” de düşüşten önceki zamanı yaşamak için âyinler tertip ederek içinde yaşanan zamanı bu şekilde yok eder. Ona göre kutsalın tezahür ettiği yer merkeze en yakındır. Kutsal her yerde ve her şeyde tezahür edebilir. Örneğin bir ağaç, bir taş kutsalın kendisini ortaya çıkarması için müsait yerlerdir. Kutsalın tezahürü ile Axis mundi arasında paralel bir ilişki vardır. Axis mundi kültürden kültüre değişebilir. Müslümanlarda Kâbe, Hindularda Meru, İran’da Haraberezaiti Mezapotomiyada efsanevi dağ Ülkeler Tepesi gibi. Axis mundi gökyüzünü, yeryüzü ve yer altına bağlayan, göğü yukarda tuttuğuna inanılan bir diredir. Axis mundi bir dağ da olabilir.²²

Günümüz Türkiye’inde bazı yörelerde insanlar yağmur duasına çıkacağı zaman o yerleşim yerinin en yüksek zirvesine çıkarlar. Bu durumu Axis mundi ile açıklamak mümkündür. Dağın zirvesi bir Axis mundidir. Çünkü tanrıya yakarılması duaların kabul edilmesi için en kısa ve en merkezi yol burasıdır.

b) Areligious (dindar olmayan insan): Dinî tecrübe açısından mekan aynı ve yansız olmamasına rağmen, dindışı tecrübe açısından mekan her yerde aynı özelliği gösterir. Yani dindar olmayan insan için mekanın her tarafı birdir. Farklı özellikler göstermez. Dindar olmayan insan kutsallığı reddeder ve her türlü dinsel ön kabulden arınmış, yalnızca dindışı mekan ve dindışı tecrübeyi kabul eden bir insandır. Her ne kadar o, ben kutsala karşıyım, hayatımda kutsalı tanımıyorum dese de, dinsel tavrı tamamen ortadan yok etmeyi başaramaz. Kutsallıktan en fazla arınmış varoluşta bile, dünyanın dinsel olarak değerlendirilmesine ilişkin izleri görmek mümkündür. Eliade’a göre, doğduğu yerlerin manzarası, ilk aşkların yaşandığı yer veya gençlikte ilk kez

²⁰ Eliade, **Ebedi Dönüş Mitosu**, s. 19-20.

²¹ Mircea Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara 1991, s. 9.

²² Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s.19.

gidilen bir kentin her hangi bir sokağı din dışı insan için yegane özelliği olan yerlerdir. Buraları onun evreninin özel kutsal yerleridir.²³

Eliade'ın homo religious'u nasıl in illo tempore de yaşamak için âyinlerle zamanı ilga ediyorsa, aslında dindışı insan da farkında olmadan zamanı ilga eder. Bu anlamda: Dindışı insan bir roman okuyarak, bir şarkı dinleyerek, bir sinema izleyerek aslında bulunduğu andan çıkar ve zamanı yok eder.²⁴ Eliade'ın bu fikirlerinin en güzel örneğine İki Mistik Öykü, Mistik Öyküler ve Matmazel Christina adlı mistik ve fantezi eserlerinde rastlanmaktadır.

Mircea Eliade'ın dindışı ve dindar insan açıklamalarında dikkatimizi çeken bir şey vardır: Eliade aslında bu kişilik tiplerini ve tecrübelerini açıklarken varoluşçu bir tavır takınmıştır. Çünkü dindar insan sadece kutsalı kabul eder. Kendisi için bir paradigma vardır ve o, bu arketip gibi olmak ister. Bunun için binalar inşa eder, âyinler düzenler. Dinî insan olmasının mimarı da bir bakıma kendisidir. Bu nedenle Eliade açıklamalarıyla varoluşçudur. Areligous insan da dindışını kabul eder. Kendi olmak isteği gibi olmaya çalışır. Bu yönüyle bir varoluşçudur.

Eliade her ne kadar kutsal ve dindışı üzerine çalışsa da aslında o, semboller, imgeler, mitler ve efsanelerin arkaik insan kadar modern, dindışı insan için de ne anlama geldiğini anlatmaya çalışır. O bütün bunları yaparken bir Dinler Tarihçisi, bir Din Fenomoloğu, bir filolog ve antropolog gibi çalışır.

4. Mircea Eliade'ın Çalışma Yöntemi

Eliade eserlerini meydana getirirken tarihi, fenomenolojik ve hermönetik yöntemlerle beraber Dinler Tarihi'nin kendine has yöntemlerini de kullanmıştır. Bir araştırmaya başladığında konuyla ilgili Etnoloji'nin, Antropoloji'nin, Dinler Tarihi'nin bütün verilerini toplayarak konunun uzmanlarına başvurmuştur. Verileri topladıktan sonra onların tarihlerinden çok, biçimleri ve tezahürlerinin incelenmesi üzerinde durmuştur. Eliade'ı özgün kılan da onun hermönetik ve fenomenolojiyi ustaca kullanmasıdır. Zaten o, Dinler Tarihi'nde sadece verileri toplayarak çalışma yapmanın

²³ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 3.

²⁴ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 182.

antikacı dükkanıyla eşdeğer olduğunu söylemektedir.²⁵ Bu nedenle o, bir konuyu çalışırken farklı perspektiflerden bakmaktadır.

Eliade, *Dinler Tarihi*'nde indirgemeciliğe karşı çıkmakla beraber, karşılaştırmalı konuları çalışmaktan zevk alan ve bu tür çalışmayı savunan bir bilim adamıdır. Onun *Dinler Tarihi* anlayışı ve çalışması, çağdaş kültüre dinin ve dinlerin eşsiz katkısını ve özel anlamını anlatmaya yardım etmektedir.²⁶

Ortodoks bir Rumen olan Eliade'ın dinî kimliğini eserlerinde görmek mümkündür. Örneğin hemen hemen her konuda Hristiyanlıkla ilgili açıklamalar getirmiştir. Oysa millî ve dinî kimliği bilimsel çalışmalarında ön plana çıkmaması gerekmektedir.

²⁵ Mircea Eliade, **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu**, çev. Mehmet Aydın, Konya 1995, s. 7.

²⁶ Ugo Bianchi, **Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri**, çev. Mustafa Ünal, Kayseri 1999, s.179-180.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞURGANLIK AÇISINDAN GÖK TANRI VE TOPRAK ANA İLİŞKİSİ

1.1. Gök ve Gök Tanrı Kavramının Evrenselliği

Gök'ün yüceliği, yüksekliği her devirde insanın ilgisini çekmiştir. Onun ulaşılmaz özellikte oluşu insanı hem korkutmuş, hem de insanların Gök'e dair inançlar geliştirmesine yol açmıştır. Bununla beraber “Gök” eski devirlerde yerle beraber düşünülmüştür. Mircea Eliade ise özellikle arkaik kültürde Toprak Ana ile Gök arasında bir ilişkinin varolduğunu düşünmüş ve bunu eserlerinde incelemiştir.

İlkel insandan itibaren Gök'ün kutsal olduğuna inanılmıştır. Örneğin dünyanın en yaygın dualarının birinde “Gökteki Babamız” veya Ewe kabilesinden bir Afrikalı “Nerde Gök, orada Tanrı” demektedir. Gökyüzü kendini insana sonsuz aşkın olarak göstermektedir. İnsan ve çevresindeki en kâmil ve mükemmel varlık odur.²⁷ Bu ve buna benzer örneklerden, hemen hemen tüm inanışlarda evreni yaratan, toprağı bereketlendiren bir tanrı bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu tanrının bazı özellikleri vardır. O, kabilelerin ahlak kurallarına uyup uymadığını kontrol eder ve eğer kurallar ihmal ediliyorsa onları çiğneyenleri çeşitli şekillerde cezalandırır.

Arkaik insan için gökyüzü çok anlamlıdır. Ona göre gökyüzü sonsuz ve aşkındır, onun sonsuzluğu gökyüzüne bakmakla tecrübe edilebilir. Bu yüksek yerler tanrıların mekanlarıdır. En yüksek olmak, tanrılara özgü bir nitelik olduğu için her insanın ulaşamadığı yukarı bölgeler yıldızlı gök, tanrılara özgü sonsuzluk, gerçeklik gibi ayrıcalıklara sahiptir. Bu nedenle buralara herkes ulaşamaz. Ancak yükselme âyini ile insanlar, sembolik olarak buralara ulaşabilirler.²⁸

Yükselme âyinleri farklı şekillerde yapılabilir. Örneğin bir merdivenin basamaklarından göğe doğru yükselen insan, artık insan olmaktan çıkar ve insanüstü bir varlık haline gelir. Şaman gibi ayrıcalıklı kişiler yükselme âyinleriyle tanrıların mekanlarına, göğe ulaşabilirler. Mesela onlar gökkuşağı yoluyla göğe simgesel olarak

²⁷ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 97.

²⁸ Mircea Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, çev. Lale Arslan, İstanbul 2000, s. 62.

çıkabilirler. Gökkuşağı çoğu halkta yeri göğe bağlayan köprü olarak, özellikle tanrıların köprüsü olarak görülmektedir. Eğer gökkuşağı fırtınadan sonra çıkarsa tanrının öfkesinin yatıştığının belirtisi olarak yorumlanır. Çoğu mitsel kahraman göğe gökkuşağını kullanarak çıkarlar. Örneğin Polinezya’da Maori kahramanı Tamhaki uçurtma veya gökkuşağını kullanarak göğe tırmanır.²⁹

İlkel insana göre gökyüzü kesin bir şekilde vardır ve arkaik insan için tapımın bir nesnesi olmuştur. Her arkaik toplumda Gök ve gökyüzü değişik adlarla anılmış ve ona farklı anlamlar yüklenmiştir. Arkaik toplumların yüce tanrılarının büyük bir kısmı, yükseklik, gökkubbe ve meteorolojik olayları ifade eden adlarla anılmaktadır.³⁰ Yüce olmak, yükseklerde bulunmak, dinsel anlamda kudretli ve kutsal olmak demektir. Bu nedenle çoğu tanrı adları yüksekliğin ve Gök’ün adını almıştır. Örneğin İnatçular’ın tanrısının adı “Oki” sözcüğü yükseklerde olan, yüce olan demektir. Aynı şekilde “Baime”, Avusturya’nın güneydoğusunda yaşayan Kamilaroi, Wiradjuri, Euahlai gibi kabilelerin yüce tanrısı olup gökte bir akarsuyun kıyısında yaşar ve burada masumların ruhlarını kabul eder. O kristal bir tahtta oturur; güneş ve ay oğullarıdır. Baime, diğer Gök Tanrılar gibi her şeyi duyar ve görür.³¹

Avusturalya’nın doğu sahillerindeki Murimler vb. kavimler ise “Daramulun” adlı bir tanrıya taparlar. Burada ilginç bir şey vardır ki bu tanrının adını yalnızca erginlenmişler bilir; çocuklar ve kadınlar bu tanrıya sadece “baba” ve “efendi” derler.³² Bunun nedeni bu kabilenin ataerkil bir aile yapısına sahip olması olabilir. Çünkü genelde Gök Tanrıya inanılan yerlerde ataerkil aile yapısı, tarım toplumlarında ise ana erkil aile yapısı görülür.

Eliade, Gök Tanrı inancı tapımına Avusturalya’da olduğu gibi benzer şekilde Asya’da bazı kabilelerde de Yüce Tanrı inançlarına rastlandığını belirtir. Asya’nın Selknamlar kabilesi tanrılarına “Puluga” derler. Puluga gökyüzünde oturan anlamına gelmektedir. Selknamlı göçebe avcılarda tanrı “Temakuel” olarak adlandırılır. Ama bu ad asla telaffuz edilmez. Genelde Tanrı So’önh gökte olan olarak adlandırılır. O, ebedî, her şeyi bilen, her şeye kadir ve yaratıcı olandır.³³

²⁹ Eliade, **Şamanizm**, s. 162.

³⁰ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 98.

³¹ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 63-64.

³² Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 63.

³³ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 66.

Samoyetlerin tanrısının adı ise Num'dur. Aynular'da tanrılarını gökyüzünün tanrısai reisi, göksel tanrı, dünyaların tanrısai yaratıcısı olarak ve üstelik Kamui yani gökyüzü olarak adlandırırılar.³⁴ Kulin kabilesinin tanrısının Bunjildir. Aynı kabilenin adına Kuliv, tanrısına da Bundfil denmektedir.³⁵ Burada tanrı adı ile kabile adının farklı şekilde geçmesi bir dile çevrilirken kelimenin okunuşu ya da yazılışının esas alınmasından kaynaklanabilir.

Avusturalya'daki örnekler Gök Tanrıların özelliklerini açıklamaktadır. Genelde hepsi gökler, yıldızlar ve meteorlar alemiyle ilişkilerini somut olarak korurlar. Onlar evrenin ve insanın mitsel atasını yaratmıştır. Yeryüzünde kaldıkları sürece kabileleri ile ilgili sırları açıklamışlar, toplumsal ve ahlaki kuralları koymuşlardır. Hâlâ Baiame, kendi kendini yaratmıştır ve her şeyi Ex-nihilo (yoktan var etme) var etmiştir. Her şeyi görür, bilir ve duyar. Baiame, Bunjil gibi tanrılar, erginleme törenlerinde etkilidirler. Bu nedenle bu tanrılar adına kilden kaba heykeller yapılır. Hemen hemen hepsi iradelerini yıldırımla, şimşekle, rüzgarla ve gökkuşağı ile gösterirler. İyileri, erdemlileri ödüllendirirler. Böyle olmakla birlikte yüce varlıklara duyulan inanç dinsel hayata egemen olmaz. Avusturya'nın dinsel inancı Totemizm'dir.³⁶

Totemizmin en ilkel şekilleri klanlarda görülür. Bu inanış şeklinde toteme tapılır. Totem kelime olarak alamet, işaret, iz anlamlarına gelir. Deyim olarak ise ilkel kabile mensuplarının kendilerine akraba saydıkları hayvan, bitki veya cansız şeylere verilen ad demektir. Totem kabilenin büyük atası olarak kabul edilir. Aynı toteme bağlı olan insanlar birbirleriyle evlenemezler. Totem yenilmez ve tabu olarak kabul edilir.³⁷

Totemizmin özelliklerini dikkate aldığımızda Avusturalya'nın bu kabilesinde Gök Tanrının hayata egemen olmaması bize bu kabilenin tarım toplumu olduğunu gösterir. Andaman Takım Adalarında Puluga adı verilen Yüce Tanrıya tapılmaktadır. O antropomorfik* özellikler taşır. Gökte oturur, sesi gök gürültüsü, nefesi rüzgar olup fırtına öfkesinin işaretidir. Emirlerine uyulmasını ister. Eğer emirlerinin dışına çıkan olursa cezalandırır. O her şeyi görür, bilir, insanın düşüncelerini gündüzleri okur.³⁸

³⁴ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 98.

³⁵ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 101.

³⁶ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 98.

³⁷ Ünver Günay- Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara 2002, s. .50.

* Tanrıyı insan şeklinde tasavvur etmek. Bkz. Süleyman Hayri Bolay, **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Ankara 1999, s. 218.

³⁸ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 65, **Kutsal ve Dindışı**, s. 98.

Selknamlı göçebe toplumlarda tanrı, “Temakuel” olarak adlandırılır. Ebedi her şeyi bilen ve yaratan odur. Fakat o daha sonra yorularak emekliye ayrılmıştır. Ahlak kurallarını getirmiştir. Dolayısıyla yargılayandır ve gücün sahibidir. Ona sadece hastalıkta dua edilir. “Sen yukarıdaki benden çocuğumu alma, henüz çok küçük o”. Afrika’da yaşayan Ewe, Mawu, yağmur, gökyüzü anlamına geldiği gibi, fiil olarak kaplamak anlamını da ihtiva eder. Göğün maviliği Mawu’nun yüzüne örttüğü peçe, bulutlar giysileri ve mücevherleridir. Beyaz ve mavi en çok sevdiği renklerdir ve o da Deus Otious’a dönüşmüştür.³⁹ Burada arkaik insanın tanrısı somutlaştırarak düşündüğünü görülmektedir. Çünkü tanrı bir kadın gibi yüzüne peçe örtmekte, giysiler giyip mücevherler takmaktadır.

Benzer bir şekilde Pawniler, “Tirawa Atius”’a inanırlar. Tirawa “her şeyin babası var olan her şeyin yaratıcısı” demektir. Tapımda gökyüzüne özgü renk simgeleri vardır. İnsanları yönlendirmek için yıldızları yaratmıştır. Asya ve Afrika halkları Gök Tanrıya adaklar adarlar. Daha önceleri bu tanrılara tapım varken sonraları tapımdan vazgeçilmiş yani Gök Tanrı, Deus Otious durumuna düşmüştür.⁴⁰

Buraya kadar ifade edilen Gök Tanrı arkaik insanın Yüce Tanrısıdır. İlkel insanlar arasında genelde monoteizm görülmekte bu inanışta tanrı, Gök Tanrı olmaktadır. Fakat zamanla insanlar arasında çok tanrıcılık ortaya çıkmıştır. Buna rağmen insanların arasında “Gök” inancı devam etmiş, fakat bu sefer Gök farklı özellikleriyle ön plana çıkmıştır. Örneğin “doğal olarak” tarih ilkel teofanileri değiştirmiştir. İlkel toplulukların gök tanrılarında hiçbiri safkan değildir ve belirgin bir orijinal biçime sahip değildir. Biçimleri gerek dış etkilerle gerek insanların oluşturduğu belirli bir geleneğin etkisiyle değişmiştir. Bu tanrılar başta gelen özelliği egemenlikleridir. Teofani, meteorolojik olaylarla sınırlı olmayıp güçleri yalnızca kozmik yaratılışa ortaya çıkmakla evrenin hükümdarı, efendileri olurlar. Bu tür tanrılar genelde kuzey kutbu ve orta asya halklarında görülmektedir. Mesela Somayedler gökyüzünde oturan Num’a taparlar. Num “Gök” anlamına gelmektedir. Somayedler Num’u deniz ve kara olarak görürler. Koryaklar’da yüce tanrı “Yukardaki”, “Yukardakinin Efendisi”, “gözetleyen”, “varolan güç”, “dünya” gibi anlamlara gelir.⁴¹

³⁹ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 67.

⁴⁰ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 67.

⁴¹ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 78.

Eskimolar yüce tanrılarına Göksel Varlık derler. Bu tanrı da Somayedlerin Num'u gibi evrenin tek efendisi iyilik tanrısıdır. Ama bu teofanilerin (ilâhın tezâhürü) geçmişi çok eskilere yani ilkel kabilelere dayanmaktadır. Arkaik kültürün Gök Tanrısı gibi bu Yüce Tanrı Deus Otious durumuna düşmüştür.⁴² Moğolların Yüce Tanrısının adı “Tengri” gök anlamına gelir. Moğollar Gök'ün her şeyi gördüğüne inanırlar, yemin ederken Gök üstüne yemin ederler. Onlar kuyruklu yıldızlar, kuraklık gibi göksel işaretlerde tanrısal emirleri ve sırları okurlar. O, yaratıcıdır, öngörülü ve her şeyi bilen, kuralların bekçisidir ve evrenin efendisidir. Doğrudan hüküm sürmez; fakat siyasal örgütlenmeler ortaya çıktığında dünya üzerindeki temsilcilikleri olan hanlar aracılığı ile hüküm sürer. Han, göğün hükümdarının yerdeki temsilcisidir. Benzer şekilde hükümdarın göğün oğlu olduğuna eski Çin kaynaklarında da rastlanır. “Tien” Gök ve Gök Tanrısı demektir. Aynı şekilde Chang-Ti “yücelerin efendisi”, “yukarıdaki efendi” anlamına gelmektedir.⁴³

Eliade İran'daki Gök Tanrıları da bu konu içinde incelemiştir. Bilindiği gibi İranlıların Yüce Tanrısı “Bilge Efendi” ve “Her Şeyi bilen” anlamlarına gelen Ahura Mazda'dır.⁴⁴ Ahura ilahî varlık, mazda ise hikmet, aydınlanma gibi anlamlara gelmektedir. Sonradan Ohrmazd olarak da adlandırılmıştır.⁴⁵ Ahura Mazda egemen tanrı olup epifanisinde gök yapısı açıktır. Dindar insanlar için yağmur yağdırır. Çok iyi gören ve denetleyen, her şeyi bilen bir tanrıdır. Asla yanılmaz ve kanmaz.⁴⁶

Eliade'ın anlatımlarından şöyle bir sonuca varmak mümkündür. Arkaik ve tarım toplumlarında gök insanın ilgisini çekmiş, görkemliliği ile bazen insanları korkutmuş, bazen de insanlar ona yakarmışlardır. Başka bir deyişle Gök Tanrı tapımına genelde arkaik toplumlarda rastlanmaktadır.

Gök kutsaldır ve arkaik zihniyet göğün kutsallığından dolayı, orayı tanrıların evi olarak görmüş, tanrılar adına adaklar adamıştır. Yalnız, bu dinsel inanç günlük hayata yansımamış, inançları totemizim gibi daha farklı bir tapıma dönüşmüştür. Zamanla, Gök Tanrıdan uzaklaşmış, ona olan tapım da ortadan kaybolmuştur.

⁴² Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 80.

⁴³ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 81-82-99.

⁴⁴ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 91.

⁴⁵ Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Ankara 1998, s. 22.

⁴⁶ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 91.

1.2. Deus Otious -Tapımın Olmayışı

Deus Otious yarattığı düzenle ve insanla ilişkisini koparmış tanrı demektir. Ayrıca durağan tanrı anlamına da gelmektedir. O, tembel, çalışmayan bir ilah olup alemini yarattıktan sonra dünyadan çekilip yarattığı nizamı bakmayan bazende kültür getiren tanrıdır.⁴⁷ Bu düşüncede Yüce Tanrının diğer tanrılar veya göksel varlıklar üzerindeki yüceliği devam etmekle beraber fiillerini onlara devretmiştir.⁴⁸

Eliade, Deus Otious konumuna düşen tanrıya dair herhangi bir tören, ayin takvimi olmadığını belirtir. Yani bu tanrıya ait, yılın belirli günlerinde herhangi bir ritüele rastlanmaz.⁴⁹ Bu gök tanrılarla ilgili tapımların büyük çoğunluğunun özelliğidir. Göksel yapıdaki varlıklar tapımda yer almama eğiliminde olup çoğu kavim bu tanrılara ait herhangi bir ayin gerçekleştirmemektedir. Bu varlıklar insanlardan uzaklaşmakta, gökyüzüne çekilmekte ve Deus Otious olmaktadır. Bu tanrılar kozmozu, hayatı ve insanı yarattıktan sonra, enerjileri tükenmiş, yorulmuş, yaratılışın tamamlanması ve mükemmelleştirilmesi işini yaratıcı bir tanrıya bırakarak, gökyüzüne çekilmişlerdir. Zamanla onların yerine, efsanevi atalar, ana tanrıçalar, dölleyici tanrılar ve benzerleri gibi başka tanrısal çehreler geçmiştir.⁵⁰

Gök Tanrının tapımda yerinin olmaması, onların temel özelliklerini tamamen değiştirmiştir; artık insanlar kendilerinden uzak bir tanrıya değil, ulaşılabilir özelliklere sahip bir tanrıya taparlar. Onlar Deus Otious'tan üretken ve somut boğa biçimli Deus Pwious'a taparlar. Deus Pwious yağmur yağdıran Tanrı olup aşkın özellikleriyle ilgisi yoktur. İnsanlara yakın her an onların yanında olan tanrıdır. Mesela fırtına tanrısı artık yüce bir yaratıcı varlık değildir; yalnızca yeryüzünü dölleyen biridir ve bazen de yalnızca ana-tanrıçanın yardımcısıdır.⁵¹

Göksel yapıdaki yüce varlık, öncelikli yerini sadece çoban halklar arasında korumaktadır. Bunun nedeni çoban ya da göçebe toplulukların sürülerini meralarda beslemeleri, meraların ise gökten gelen yağmurlarla sulanması olabilir. Musevilik'in tanrısı Yehova hâlâ göksel özelliğini korumaktadır. O Gök ve atmosferle ilgili bir çok hiyerofaniye sahiptir. Yehova, gücünü fırtına aracılığı ile gösterir. Gök gürültüsü onun

⁴⁷ Annamari Schimmel, **Dinler Tarihine Giriş**, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1999, s. 290.

⁴⁸ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 68.

⁴⁹ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 100.

⁵⁰ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 68.

⁵¹ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 108.

sesidir. Şimşek ise ateşi ya da oklarıdır. Yehova, Musa'ya yasaları ileteceği zaman bunu, gök gürlemeleri, şimşekler ve dağ üzerinde koyu bir bulutla gösterirdi. Yehova İlyas'a sesini dağları yarıp kayaları parçalayan bir fırtınayla bildirdi: “Rab rüzgarın içinde değildi. Depremden sonra bir ateş çıktı ancak, Rab ateşin içinde de değildi. Ateşten sonra yumuşak bir ses duyuldu”⁵² Yehova'da da Deus Otious olma özelliğın görölmektedir. Çünkü o evreni ve insanı altı günde yaratmış yedinci günde yorulmuş ve gökyüzüne çekilmiştir.⁵³

Tek tanrılı İran dinlerinden Ahura Mazda göksel yüce varlık yapısını korumakla beraber zamanla Deus Otious durumuna düşmüştür. Çünkü Ahura Mazda doğrudan değil ancak Spenta Mainyu* aracılığı ile yaratmaktadır.⁵⁴

Yüce Tanrının uzaklaşması, kültürel yönden gelişmemiş toplumlarda daha önce görölmüştür. Avusturalya'lı Kuliler'de, yüce varlık Bundfil, evreni, insanları, hayvanları, ağaçları yaratmış, sonra yeryüzünün idaresini oğluna, gökyüzünün idaresini de kızına vermiş ve kendisi bir tarafa göklerin en yücesine çekilmiştir. Andamanlıların Yüce Tanrısı Puluga dünyayı ve ilk insanı yaratmış sonra göğ'e çekilmiştir. Ona hiçbir kurban kesilmez, dua edilmez, ondan merhamet dilenmez.⁵⁵

Malakka Yarımadasındaki Semanglar yüce varlık olarak “Kari”, “Karai” ya da “Ta Pedne” inanmaktadırlar. O görünmez bir tanrıdır. Her şeyi yaratandır. Fakat, insanı ve toprağı onun yardımcıları yaratmıştır. Kari, gökyüzünde insanlardan uzak bir yerde oturur. İnsanların dinsel, ekonomik ve yaşamsal ihtiyacını gidermez. Öfkesini şimşekler aracılığı ile bildirir. Bu tanrıya tapım söz konusu değildir, ona ait hiçbir tapınak ve rahip yoktur. Yalnızca, deprem, sel, yangın ve hastalık gibi felâketler patlak verdiğinde onun adına kurbanlar sunulur.⁵⁶

Benzer şekilde Afrika halklarının çoğunda aynı tabloyu görmek mümkündür. Yüce varlık olan Göksel Tanrı'ya tam anlamıyla tapım söz konusu değildir; ona ancak çok zor durumda kalındığı durumlarda dua edilir. Yine o, kendisine tapılmasını istemeyecek kadar iyi bir tanrıdır. Batı Afrika'nın Yorubaları, Olorun yani göğün

⁵² 1. Krallar , 19/11-12.

⁵³ Tekvin, 1/1-31.

* Ahura Mazdanın yanında altı baş melek bulunur. Bunlara Ameşa Spentalar yani kutsal ölümsüzler denilmektedir. Bunlar İyi Akıl, Adalet veya Hakikat, İlâhi İrâde Ülkesi , Tevâzu veya Dindarlık, Mükemmeliyet ve Ölümsüzlük şeklinde Ahura Mazda'nın sıfatları çeşitli şekilleri ve görevleri olarak düşünölür. Bkz. Günay, Küçük, **Dinler Tarihi**, s.121.

⁵⁴ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 93.

⁵⁵ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 101.

⁵⁶ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 67-68.

sahibi adlı bir tanrıya taparlar; bu tanrı önce dünyayı yaratmaya başlamış, sonra tamamlama ve dünyayı yönetme işini kendisinden sonra gelen ikinci tanrı Obatalo'ya bırakmıştır. Dünya işlerinden elini çeken Olorun'a ait ne bir heykel, ne bir tapım ne de bir rahip vardır. Ancak, bir felaket anında nihaî merci olarak ona başvurulur.⁵⁷

Afrika'nın güney batısındaki Herarolatların yüce tanrısı Nydyam'dır. O gökyüzüne çekilip insanlığı kendinden sonraki yardımcı tanrılara bırakmıştır. Bu nedenle bu tanrıya ait herhangi bir tapıma ve ayine rastlanmaz. Eliade Herarotların Yüce Tanrı anlayışını onların şu sözleriyle açıklar: “Neden ona adaklarda bulunayım ki o’ndan korkacak birşeyimiz yok; çünkü ölümlerin ruhlarının tersine onların bize herhangi bir kötülüğü dokunmamıştır.”⁵⁸ Eliade yine Herorotların yüce tanrıya kurban kesmediklerini ifade eder. Tumbuhaların yüce varlığı insanların adi işleriyle ilgilenmeyecek kadar büyüktür. Ewelerin yüce varlığı Dzinghe yani evrensel babaya ancak kuraklık zamanında dua edilir.⁵⁹ Benzer şekilde göğün yüce varlığının insanlardan uzak oluşu ve insanlara ilgisizliğini, Batı Afrikalı Gyriamalar, tanrılarının yukarda insanların ise aşağıda olmasıyla ifade etmişlerdir.⁶⁰

Göksel yüce varlık hâlâ dinselliğini korumakla beraber insanlar arasından çekilmesiyle insanlar ona tapmamaya başlamışlardır. Deus Otious konumuna gelen tanrıya ancak diğer tanrıçalar, tanrılar, atalar bir işte başarısız olduklarında yalvarılır. Mircea Eliade'ın aktarımıyla Oraonlar tanrılarına şöyle söylerler: “Her şeyi denedik; ama yardım etmek üzere daha sen varsın!” Ona beyaz bir horoz kurban ettikten sonra şöyle haykırmaktadırlar: “Ey Tanrı! Sen bizim yaratıcımızsın. Bize acı!”⁶¹ Yalnızca gerek olduğunda Gök Tanrılara yakarılması onların gökyüzüne özgü yapılarını ortaya koyar. İnsanlar ancak yüce varlıkları ve Gök'ü, gökyüzünden gelen bir tehlike olduğunda hatırlarlar.⁶²

Gerçekten yalnızca ilkel insan değil, modern insan da genellikle zorluklar karşısında ölüm tehlikesiyle yüz yüze geldiğinde ellerini göğe kaldırır ve tanrıya yakarır. İşleri gayet iyi giderken tanrıyı çok fazla hatırlamaz. Zor durumlarda tanrıya yakarmanın dinî duyguların derinliği ile ilişkisi olduğunu görebiliriz, çünkü hayatta her şey güzel giderken tanrıya yakınlığımızla, deprem anında tanrıya yakınlığımız arasında

⁵⁷ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 67-68; Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 102.

⁵⁸ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 69.

⁵⁹ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 102-103.

⁶⁰ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 70.

⁶¹ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 103.

⁶² Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 67.

dinî duygu derinliğinde büyük fark vardır. Bu duyguyu hayatımızın değişik dönemlerinde hepimiz yaşamışızdır.

Eliade Göktanrı –Deus Otious konusunu işlerken fikirlerini kanıtlamak için konu ile ilgili örneklere bol bol başvurmuştur. Konuya ilkel insanlardaki Gök Tanrı inancı ile başlamış daha gelişmiş toplumlardaki Gök Tanrı inancında değişiklikler olmakla beraber, özün korunduğunu göstermiştir. Eliade bunu yaparken örneklerinde Museviliğin tanrısının bile Deus Otious durumunda olduğunu söylemiştir. Eliade, Arapların tanrısına da Deus Otious demiştir.⁶³ Ancak Arapların tanrısı hakkında fazla bir açıklama yapmamıştır. Arapların tanrısı demekle İslam'ın Rabbi mi, Arap cahiliyesinin ilâhını mı kastettiği kesin değildir.

1.3. Ulu Ana, Toprak Ananın Kocası Olarak Gökyüzü

Toprak, ana olarak temsil edilmeden önce cinsiyetsiz veya çift cinsiyetli (erdişi) kozmik yaratıcı bir güç olarak biliniyordu. Toprağın ana özelliğinin ön plana çıkması daha sonraları olmuştur.⁶⁴ Pek çok mitte Gök, Yüce Tanrı, yer ise onun eşidir. Maorilerin Gök Tanrısı Rangi yer tanrısı Papa ile birleşmiş ve bu birleşmeden Tumata, Nenga, Taremahuta ve diğer çocuklar doğmuştur. Bu çocuklar el yordamıyla ana ve babalarını ararken, göğü yere bağlayan bağı koparmışlar; böylece babalarıyla analarının arası açılmış ve dünya aydınlanmıştır.⁶⁵

Yer- Gök çiftinin doğumu teması evrensel özellikler gösterir. Mesela çoğu Okyanusya uygarlıklarında bu tür mitlere rastlanmaktadır. Bazı mitler, yer ve göğün birbirlerinden kopartıldığını anlatmaktadır. Bu mitlerden birine göre Tahiti'de bir bitki yerden biter ve göğü yukarı kaldırır. Kutsal Gök-Yer çiftine Afrika'nın Yorubalarında Olorun ve Oduna, Ewelerde, Akwapimlerde rastlanmaktadır. Güney Afrika'daki Kumama kabilesinde toprakla göğün evliliğine şahit olunur. Bu kabileye göre toprak onların anneleri, gök ise babalarıdır. İnanca göre gök, toprağı yağmurla döller, yağmurla besler ve toprağın doğumunun gerçekleşmesini, yani bitkilerin büyümesini, yeşermesini sağlar.⁶⁶

⁶³ Mircea Eliade, **Dinsel Düşünceler ve İnançlar Tarihi**, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2000, II, s. 20.

⁶⁴ Eliade, **Dinsel Düşünceler ve İnançlar Tarihi**, s. 20.

⁶⁵ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 244.

⁶⁶ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 244-245.

Bize göre burada dikkat çekici husus şudur; aslında Yeryüzü- Toprak Ana ilkel insana göre tek başına yaratıcı ve üretici değildir. Onun doğurganlığı göğün dölleyici olmasına bağlıdır. Toprağa tohumun atılması da önemli değildir. Önemli olan döllendikten sonra toprağı yağmur, güneş gibi kozmik öğelerle beslemektir. Bu inanış henüz arkaik zihniyetin üretkenlikte farklı cinsiyetlerin aktif olduğunun bilincine varmadığının kanıtıdır. Yüce Gök Tanrı, Deus Otious konumuna geldikten sonra insanlar, kendilerinin işleriyle her zaman ilgilenecek, onların içinde yaşayacak daha somut, varlıklara yani Deus Pwiousa inanmaya başlamışlardır. Bu da insanların inanma ihtiyacının derinliğini ve sürekliliğini göstermekle beraber, tanrı anlayışının toplumun sosyal yapısına ve ekonomik durumuna göre değiştiğini gösterir.

Arkaik insana göre tüm dinsel eylemlerin temeli tanrılar, medenileştirici kahramanlar ya da mitsel atalar tarafından atılmıştır. Ayrıca ilkel insanlar arasında mitsel modelleri olan sadece ritüeller değildir; her türden insani eylem zamanın başlangıcında bir tanrı, bir kahraman ya da bir ata tarafından icrâ edilmiş olup arkaik insan ise onu taklit etmiştir. Üstelik insanların evlilik ayinlerinin de ilâhi bir modeli vardır. İnsanlar bir bakıma Gök ile Yerin kutsal evliliğini taklit etmekte ve kutsal birleşmeyi yeniden yaşamaktadır.⁶⁷

Sümer dilinde “me” erkek, eril anlamına geldiği gibi gök anlamını da ihtiva eder. Sümerlerde hava durumu tanrılarıyla üreme tanrıları, göksel özelliklerini, egemenliklerini kaybeder ve her birine bir ana tanrıça eşlik eder; ulu tanrıça evrensel doğurganlığı sağlar; fakat ilk başlardaki gök tanrıları gibi evrenin doğumunu hazırlamaz, yalnızca biyolojik anlamda döller ve üretir. Bu tür inançlara tarım toplumlarında rastlanır. Bu tapımda ön plana çıkan Gök Tanrı değil Toprak Anadır.⁶⁸

⁶⁷ Eliade, **Ebedi Dönüş Mitosu**, s. 36-37.

⁶⁸ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 108.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPRAK ANA VE DOĞURGANLIK

2.1. Yer Hierofanilerinin Yapısı

Hierofani (Hierophany): Yunanca hieros, kutsal; phain ise göstermek anlamına gelmektedir. İlâhînin veya kutsalın özellikle kutsal bir yerde, nesnede veya durumda tezahür etmesi, belirmesi, ortaya çıkmasıdır. Bu terim genellikle Eski Yunanda, Orta Doğu'da ve özellikle Kitabı Mukaddes kaynaklı metinlerde tanrının ve tanrıların görünmesini ifâde etmek için kullanılmıştır.⁶⁹

Mircea Eliade eserlerinde Toprak Ana'yı işlerken genelde yeryüzünü ikiye ayırmış, hierofanileri de yer üstü ve yer altı hierofanileri olarak incelemiştir. Daha sonra da bu hierofonilerle kadının doğurganlığı arasındaki benzerlikler üzerinde durmuştur.

2.1.1. Yer Üstü Hierofanileri, Kadın ve Doğurganlık

Eliade'a göre ilkel insan toprağı, yer üstü ve yer altı olarak ikiye ayırır; buna rağmen o, altı ve üstüyle bir bütündür ve her haliyle doğurgandır. Yer, arkaik zihniyet için önemli ve kutsaldır; onun dinsel anlamda ne zaman kutsal olmaya başladığı bilinmemekle beraber insanların göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçmeye başladıkları zamanlarda kutsallaşmaya başladığı varsayılmaktadır. O, ne zaman kutsallaşmış olursa olsun, önemli olan yer üstündeki her şeyin bir bütün oluşudur. Yeryüzü çevresindeki sularla, taşlarla, ağaçlarla, gölgelerle bir bütündür. Dolayısıyla taşıdıklarıyla ve hayat verdikleriyle bir varoluş kaynağıdır.⁷⁰

İnsanlar farklı zamanlar ve zeminlerde farklı şeylere değer vermiş daha önce değer verdikleri nesneler sonra önemini yitirmiştir. Toprağın da kutsal bir değer kazanmaya başlaması, göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçilmeye başlamasıyla yani

⁶⁹ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 20.

⁷⁰ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 246.

tarımın keşfiyle olmuştur. Paleolitik devirle* beraber başlayan tarım, avcılarının yaşantısında yeni bir sayfa açmıştır. O zamana kadar hayvan dünyasıyla, dinsel nitelikteki bir ilişki var olmasına rağmen, paleolitik çağla beraber bu ilişkinin yerini insan ile bitkiler ve özellikle toprak ile insan arasındaki mistik bir dayanışma almıştır. Bu çağa kadar hayatın özünü avcılığa bağlı olarak kemik ve kan oluştururken artık bu değerleri sperm ve bitki tohumu temsil edecektir. Ayrıca kadın ve dişinin kutsallığı ilk sırayı alır. Çünkü toprağı ekip biçen kadındır ve bitkilerin evcilleştirilmesinde etkin rol oynadığı için tarlaların sahibi odur. Bu durum kadınların toplumsal konumunu yükseltip anayer gibi özgün kurumlar yaratır. Anayer statüsünde koca eşinin yanında oturmak zorundadır. Toplumdaki ekonomik faktörlerin değişmesi, beraberinde sosyal değişiklikleri de getirmektedir. Bu beklenen bir hadisedir. İlkel toplumlarda da bu gerçekliğe rastlanmaktadır. Avcılıkla uğraşan toplumlarda babaerkil aile tipi görülürken, tarıma geçmiş toplumlarda anaerkil aile tipi görülmeye başlamıştır.⁷¹

Aile tipinde görülen değişme ile güç ve yaşantı tarzındaki değişme arasında bir paralellik göze çarpmaktadır. Bu paralelliklerden birisi toprağın bereketi ile kadının doğurganlığı arasında görülmektedir. Kadın toprağın nasıl işlendiğini bildiğinden dolayı yaratmanın sırrını da bilir. Bu nedenle kadın toprakla özdeşleştirilir. İlerleyen tarihlerde sabanın keşfi ile beraber yukarıda bahsedilen toprak doğurganlığı ile kadın arasındaki paralellik farklılaşmış, bu kez tarım çalışması cinsel birleşme ile özdeşleşmiştir.⁷²

Aslında kadının ve ananın kutsallığı, paleolitik çağda da bilinmesine rağmen tarımın keşfi, onun gücünü hissedilir ölçüde artırmıştır. Cinsel hayat kutsal görülmeye başlanmış, bu cinsellikle mucizevi bir şekilde yaratılış inancı iç içe girmiştir. Meselâ partenogenez* kutsal evlilik, ritüel ve örfi cinselliğin dinsel niteliğini farklı düzeylerde ifade eder. Binlerce yıl Toprak Ananın partenogenez yoluyla tek başına doğurduğuna inanıla gelmiştir.⁷³

Eliade üremenin fizyolojik özelliklerini keşfetmeden önce, kadının gebe kalmasını çok farklı şekilde açıklamıştır. Kadının karnına giren cenin, bu süreçten önce mağaralarda, yarıklarda, kaya kovuklarında yaşamaktadır. Bu üremede babanın rolünün

* Tarih öncesi çağların en eski zamanı olup, Kabataş, Yontma taş ve Cilalı taş devri olmak üzere üç devreye ayrılmaktadır.

⁷¹ Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, I, s. 58

⁷² Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, I, s. 58.

* Döllenmemiş yumurtalarla üreme tarzı. Bkz. Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara 2003, s. 1062

⁷³ Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, I, s. 58.

olmadığına inanılır. Çoğu inanışa göre, cenin anne rahmine düşmeden önce suda, kristallerde, taşlarda, ağaçlarda yaşar, gelişiminin belli bir döneminde kadının yaşadığı ortamda bulunan bir nesne ile ya da bir hayvanla teması sonucu, ceninin anne karnına girdiği düşünülmektedir. Baba yalnızca sosyolojik olarak çocukların babasıdır. İnsanlar anne tarafından birbirine bağlıdır. Örneğin, Ermeniler çocukların yer altından geldiğine inanırlar. Altay halkları toprağı bir canlı gibi düşünmüş, bundan dolayı onun üzerindeki otların yolunmasını, toprağın acı çekmemesi için yasaklamışlardır. Hatta Çeremistler bu konuda daha ileri giderek toprağın acı çekeceğini düşünmüşler ve üzerine oturmayı bile yasaklamışlardır. Bu tür inançların kökeninin tarihi eski olup tarıma bağlı toplumlarda görülmektedir. Bu inançlarda ve yasaklarda bazı hususlar dikkat çekicidir.⁷⁴

Eliade arkaik insanın kadının üretkenliğinde, babanın rolünün olmadığına inandığını, kadının doğurganlığında, döllenmeden üreme olduğunu söylerken, kozmozda bulunan ceninin, anne karnına geçerek kadının rahminde büyümeye başladığını, babanın sadece sosyal olarak çocukların babası olduğunu söylemektedir. Fakat burada bir problem göze çarpmaktadır. Kadın yine tam anlamıyla kendi başına doğurgan değildir. Çünkü cenin yine dışarıdan gelmektedir. Kozmozda yaşayan henüz anne karnına girmemiş ceninin kökenini ata ruhları oluşturmaktadır.⁷⁵

İnsanlar mağarada yaşarken erkeğin görevi toplayıcılık ve avcılıktı. Arkaik erkek için, kendisinden fizik olarak daha zayıf olan kadının bedeninde bir canlının büyümesi ve o çocuğı doğurması gizemli bir olay olarak görülmüştür. Fakat kadının icadı olan bahçecilikten saban tarımına geçilmesiyle erkek egemenliği doğmuştur. Tarım ve çiftçilik bir çok bölgede erkek işi haline gelmiştir. Yeni icat edilen tarımsal araçların erkekler tarafından kullanılması ve daha da önemlisi, tarımsal faaliyet sonucunda erkeklerin mülkiyet hakkının erkeklerin eline geçmesidir. Mülkiyet olgusu ise sınıfsal fark ve hiyerarşiyi beraberinde getirmiştir. Yine tek tanrılı dinlerden Yahudilikte kadının durumuna baktığımızda Eski Ahid şöyle demektir. “Zahmetini ve gebeliğini ziyadesiyle çoğaltacağım, ağrı ile evlat doğuracaksın ve arzun kocana olacak, o da sana hakim olacak ve Ademe dedi: Karının sözünü dinlediğin için ve ondan yemeyeceksin diye sana emrettiğim ağaçtan yediğin için toprak senin yüzünden lanetli oldu...”⁷⁶

⁷⁴ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 249.

⁷⁵ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 248.

⁷⁶ **Tekvin**, 3/16-17.

Görüldüğü gibi Yahudiliğin tanrısı Yahova üretkenliği ve doğumu kadına bir ceza olarak görmüştür. İslam’da ise insanlar evlenip çocuk yapmaya özendirilmiştir. Hz. Muhammed bir hadisi şerifinde “Cennet anaların ayakları altındadır” demiştir.

2.1.2. Yer Altı Hiyerofanileri, Kadın ve Doğurganlık

Eliade evreni incelerken onu nasıl yeryüzü ve gökyüzü diye ikiye ayırmışsa ve göğü kendi içinde incelemişse yeryüzünü ve yeryüzü hiyerofanilerininide ikiye ayırmış ve yine onu da yer altı ve yer üstü hiyerofanileri şeklinde incelemiştir. Eliade yeraltı konularını işlerken genelde iki şeye dikkat çeker. Yer, kendine atılan tohumu bitki haline dönüştürür. Bundan dolayı yere tohum atıldığında, yer onu besler, büyütür, yetiştirir. Tohumların yere cansız kuru bir şekilde atılmasına rağmen, toprak onu çok beklemeden yeşertir ve büyütür.⁷⁷

Eliade’a göre arkaik insan için kaynaklar, maden galerileri ve mağaraları Toprak Ananın uterusuna yani rahmine benzetilmektedir. Onlar Toprak Ana ile bir mikrokozmoz oluşturur. Buna göre Toprak Ana’nın karnında yatan her şey canlıdır. Onlar ana karnındaki bir embriyon gibi büyür, gelişir ve olgunlaşır.⁷⁸ Zamanında topraktan çıkarılmaları gerekir. Eğer zamanında yer altından çıkarılmazlarsa, madenler parlaklığını kaybeder ve yaşlı bir görüntüye sahip olur. Miadından önce çıkartılan maden filizleri ise premature bebeklere ya da düşük durumundaki embriyonlara ve ceninlere benzetilir. Premature bebeklere yaşamaları için dışardan tıbbî destek verilmesi gerektiği gibi benzer şekilde düşük durumundaki maden filizlerine de madencilerin destek vermesi gerekir: Böylelikle metalurjistler yaptığı işlemlerle metallerin büyümesini, gelişmesini hızlandırarak, zamanın önüne geçerler.⁷⁹

Mineraller Toprak Ana’nın kutsallığını paylaşmaktadır. Çünkü çok erken devirlerden beri maden cevherlerinin aynı ceninler gibi dünyanın karnında büyüdükleri düşünülmüştür. Böylece madenci ve yer altı işçisi, yer altı embriyonlarının gelişimine müdahale ederek maden cevherlerinin gelişim ritimlerini hızlandırırlar. Doğa ile işbirliği yapmakta ve doğumun çabuklaşmasına yardım etmektedirler. Kısacası çeşitli teknikleri kullanarak insan zamanın yerini almakta, çalışmalarıyla zamanın önüne

⁷⁷ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 256.

⁷⁸ Mircea Eliade, **Demirciler ve Simyacılar**, çev. Mehmet Emin Özcan, İstanbul 2003, s. 44.

⁷⁹ Eliade, **Demirciler ve Simyacılar**, s. 48.

geçmektedir. Metalurji bu şekilde doğum mütehassısı gibi yani ebe ve jinekolog görevi görür⁸⁰

Günümüzle kıyaslandığında, arkaik insanın zamanı hızlandırmak adına modern insandan geriye kalmadığı görülür. Ancak onun teknikleri farklıdır. Modern insan bilimi ve teknolojiyi kullanırken, ilkel insan simyayı ve metalurjiyi kullanmaktadır. Arkaik insanın işlemlerinde biraz da maneviyat kokmaktadır. Bu tür inançlar birçok eski geleneksel toplumda yaygındır. Örneğin m.ö II. asırda Çinli simyagerler, âdî metallerin yıllar sonra asil metallere doğru geliştiklerini ve sonunda gümüş veya altına dönüştüklerini belirtir. Buna benzer inançlar Güney Doğu Asya topluluklarından Annamitler tarafından paylaşılmaktadır. Bu tür inançların Batı Avrupa'da bile sanayi devrimine kadar sürdüğüne şahit olunur.⁸¹

Metalurji işleminin büyüsel, tehlikeli yönleri vardır; çünkü bu işlem ocakta basit bir fiziksel ya da kimyasal işlem olmayıp, kompleks, çetin ve bir o kadar da dikkat edilmesi gereken bir işlemdir. Premature ve postmature doğum nasıl risk ihtiva ediyorsa metalurji de riskleri olan bir sanattır. Premature ve postmature bebeklere zamanında ve gerekli müdahale edilmediğinde ölümler gerçekleşebileceği gibi, metalurjide de maden filizlerine zamanında ve gerekli müdahale edilmezse filizlerin ölümü gerçekleşebilir. Buna göre metalurji dinsel, büyüsel bir ritüeldir. Bu nedenle erginlenmiş olmayanların yani dökümcülük sanatının sırlarını bilmeyenlerin bu işle uğraşmamaları gerekir. Çünkü metalurji işlemi basit bir işlem değil aksine diğer her türlü kutsal eylemler gibi tehlikeler ve sırlarla doludur.⁸²

Maden filizleri embriyona benzediği için dikkat edilmezse düşük gibi zararlı sonuçlar ortaya çıkabilir. Metalurji ayinlerini erginlenmiş olanlar ve bu mesleğin sırlarını bilenler yapar. Çünkü metalurji mesleğinin kutsallığı vardır. Onun kutsallığı ise metalurjinin kökeninde ya bir uygarlaştırıcı kahraman, bir tanrı elçisi ya da madenleri gözetken ve maden filizlerini elinde tutan eski bir tanrının olmasından kaynaklanmaktadır.⁸³ Bu nedenle de metalurji yapmak için belirli ritüelleri izlemek bir takım ritüellere ve ilkelere uymak gerekir. Eliade, bu ritüelleri ikiye ayırarak inceler:

⁸⁰ Eliade, **Babil Simyası**, s.88; Mircea Eliade, **Asya Simyası**, çev. Lale Arslan, İstanbul 2002, s..

⁸¹ Eliade, **Asya Simyası**, s. 79.

⁸² Eliade, **Babil Simyası ve Kozmolojisi**, s. 57

⁸³ Eliade, **Babil Simyası ve Kozmolojisi**, s. 80-81.

2.1.2.1. Maden Kaynaklarının ve Filizlerinin Bulunması Sırasındaki Âyinler

Eliade'a göre bu tür ritüellerin tarihi eskidir ve dinsel bir görünüm arz etmektedir. Bu ayinler şu şekilde gerçekleşir. Maden törenlerini yönetmek için bir rahip ya da şaman davet edilir. Özellikle Afrika'da Bayekalar yeni bir galeri açacağı zaman etrafında rahip ve işçiler bulunan şef, dağ ruhlarını kızdırmamak için madende hakim olan kutsal bakır ruhlarına dua eder. Şefin görevi kazıya nereden ve nasıl başlanacağını tespit etmektir. Madenciler çalışma sırasında yerin sahibi ruhları yatıştırmak için bir çok tabuya uyarlar. Hijyen ve arılık önemlidir. Haitiler altın bulmak için iffetli olmak gerektiğine inanırlar. Bu yüzden maden aramaya, uzun süre oruç tuttuktan sonra başlarlar.⁸⁴ Arkaik insan orucun, kutsallığa zarar veren arzularını dizginlediğine inanmaktadır.

Metalurjistler neden bu tür ritüelleri gerçekleştirirler veya bu ritüeller olmazsa ne olur? Bunun bazı amaçları olabilir. Kutsal bir alana yani yerin rahmine girilirken maden filizlerinin çıkartılması hedeflenir. Bu ise ciddi ve tehlikeli bir iştir. Bu nedenle insan geçiş ritüelleriyle gerekli önlemleri alır. Eğer almazsa uğursuzluk olacağına inanılır.

2.1.2.2. Fırımların Yapısı ve Metalurji İşlemlerindeki Ritüeller

Maden filizleri yer altından çıkarılmadan önce toprak, ona rahimlik görevini yaparken, ocaklara taşınan maden filizlerine ise rahim görevini fırın yapmaktadır. Bu durumda maden filizleri embriyona, fırın ise rahme benzetilir⁸⁵. Embriyonların yani maden filizlerinin uğursuzluk getirmemesi için belli bir takım ritüellere uyulur. Bu ayinler şöyle gerçekleşir:

Metalurji için hayırlı bir ay ve gün tespit edilir. Âyinden önce fırının bulunduğu alan kutsanır. Cinsel ilişki ile kişinin enerjisinin tükenmemesi için âyinden iki üç ay önceden cinsel perhiz yapmaya başlanır. Eğer madenci cinsel ilişkiye girerse maden eritme esnasında; maden fırının körükle dolacağına inanılmaktadır. Kadınlar eritme

⁸⁴ Eliade, **Demirciler ve Simyacılar**, s. 59-60.

⁸⁵ Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, I, s. 70.

işlemi esnasında ve sonrasında uğursuzluk getireceği düşünülerek fırının etrafında bulunmaz. Maden filizleri üzerine çeşitli şeyler serpilir.⁸⁶

Metalurjistler sayısız arınma işleminden geçerler. Yakılacak odunun ağacı saf, temiz aynı zamanda kutsal bir ağaçtan olmalıdır ve ağacın kabukları soyulmalıdır.⁸⁷ Burada arkaik insanın kutsal olmayanı, ayinle kutsallaştırdığı görülür. Ritüel esnasında cinsel ilişki yasağını simgeleyen şarkılar söylenir. Madenler eril ve dişil diye ikiye ayrılır. Madenlerin erimesi bir bakıma evlilik simgeciliği ile açıklanmıştır. Ayrıca, ritüel esnasında fırınlara kurban sunulur. Bu kurban çoğunlukla insan olur. Fırınlara kurban edilmesi mitsel nedenlere dayanmaktadır. Bu mitlerden Asurlara ait olanı şöyle anlatılır: Asurlar demiri eritirken çıkan dumanlar Yüce Tanrı Ring-Bonga'yı rahatsız eder. Bu nedenle İşlerin durdurulması için haberci kuşlar gönderilmesine rağmen, onlar, haberciyi yakalayıp işlerine devam ederler. Sonra Ring Bonga yeryüzüne iner, onları fırına girmeye iknâ eder ve sonra da yakar; ölenlerin ruhları doğa ruhları haline gelir.⁸⁸

Buna benzer fakat daha eksiksiz bir mite Mundalarda rastlanmaktadır. Başlangıçta insanlar yüce varlık Ring Bonga için çalışırken kendi kendilerinin suya yansıyan yüzlerini görüp tanrılara benzediklerini daha doğrusu tanrılara eşit oldukları için onlara hizmet etmeyi reddetmişlerdir. Ring Bonga insanları bu itirazlarından dolayı yere atınca demir cevherinin içine düşmüşler ve erkekler yedi fırın yapmıştır. Duman Ring Bongayı rahatsız edince o haberci kuşlar göndermiş fakat bir sonuç alamamıştır. Bunun üzerine tanrı yaşlı hasta bir adam kılığında yeryüzüne inmiştir, fırın yakıldığında Ring Bongayı tanımayan demirciler ne yapmaları gerektiğini ona sormuşlar, o da insan kurban etmeleri gerektiğini söylemiştir. Gönüllü kurban bulamayınca tanrı kendisi kurban olmuştur. Bu tür inanışlara göre metaller, bir tanrının veya kurban edilen doğa üstü varlığın bedeninden doğmuştur.⁸⁹

⁸⁶ Eliade, **Demirciler ve Simyacılar**, s. 61-62; Mircea Eliade, **Babil Simyası ve Kozmolojisi**, çev. Mehmet Emin Özcan, İstanbul 2002, s. 81-82.

⁸⁷ Eliade, **Babil Simyası ve Kozmolojisi**, s. 82.

⁸⁸ Eliade, **Demirciler ve Simyacılar**, s. 69.

⁸⁹ Eliade, **Demirciler ve Simyacılar**, s. 70- 73.

2.2. Doğum ve Metalurjiyle İlgili Ritüeller

Kadın ile toprak arasında mistik bir dayanışma olduğu gibi kadının doğurganlığı ile toprağın doğurganlığı arasında da benzerliklerin bulunduğu düşünülmektedir. Aynı şekilde toprağın bağrındaki mağara, maden galerileri cenine benzetilmektedir. Burada toprak madenlere rahimlik görevi yapmaktadır. Bazıları bu benzerlikleri göz önüne alarak “an-kubu” teriminin üzerinde farklı görüşlerde bulunmuşlardır. “An-kubu” teriminin insan ceninleri ya da maden filizleri olabileceği tartışma konusu olmuştur.⁹⁰ Bu görüşlerden hareketle Eliade doğum ritüelleri ile metalurji ritüellerinin birbirine benzediğini açıklamıştır.

Bu benzerlikler şu şekilde açıklanabilir. Doğumu yaptıracak ebe ya da doktor ön hazırlıklar yapmalıdır. Aletlerin steril edilmesi, doğumhanenin dezenfekte edilmesi gerekir. Aynı şekilde maden işçisi de arınmak ve belli kurallara uymak zorundadır. Onun arınması aylar öncesinden oruç ve cinsel perhizle başlar. Ebenin doğum malzemelerini hazırladığı gibi metalurjist de aletlerini hazırlar. Eğer bu işlemler yapılmazsa her iki işlem sonucu düşük veya ölü doğum gerçekleşir.⁹¹

İlkel insan düşüğün cin çarpması sonucu gerçekleşen bir olay olduğuna inanmaktadır. Çünkü arkaik insan için düşük, doğaya karşı bir eylemdir. Düşükte şeytani, yıkıcı başıbozuk güçlerin etkisi vardır. Büyücü bunları kara büyüde kullanarak, düşükte bulunan zararlı potansiyelleri canlı bir organizmaya yansıtabilir. Bu nedenle bir çok düşük, onu yapan kadına büyüsel bir güç sağlar. Ba-Pedi kavminde düşük yapmış bir kadının yatağını paylaştığı bir erkeği, elinde olmadan öldürebileceğine inanılır. Çünkü düşük yapmış kadın zararlı güçlerin taşıyıcısı haline gelmiştir. Bedeninde olağandışı bir şey olmuştur. Bu yabancı büyüsel enerjinin ürünüdür.⁹²

Günümüz Türkiye’inde hâlâ devam eden bir inanç vardır. Bu inanca göre bir kadın üst üste düşük yapar ve doğan çocukları çok geçmeden ölürse; düşük yapan kadının, doğum yapan kadının yanına gelmemesi istenmektedir. Eğer gelirse yeni doğan bebeğin ölebileceğine inanılır. Böyle talihsiz bir olayda şeytani güçlerin varlığına inanılır.

⁹⁰ Eliade, **Babil Simyası ve Kozmolojisi**, s. 87.

⁹¹ Eliade, **Babil Simyası ve Kozmolojisi**, s. 85-86.

⁹² Eliade, **Babil Simyası ve Kozmolojisi**, s. 85-88.

Doğum yapacak kadın kutsal ve uğurlu bir alana götürülür. Aynı şekilde metalurjide de ocağın yeri özenle seçilmektedir. Rahip, kadının doğumundan sonra kapıda kurban sunarken, metalurji işleriyle aynı şekilde bir şef ilgilenir ve ritüel esnasında, insan da dahil çeşitli kurbanlar sunulur. Daha sonra doğum yapan kadın ya da yakınların günah işleme ihtimaline karşı doğum koltuğunu arındırmak için bir ayin yapılır. Böylece kötü ve sihirsel güçlerin doğum alanına girmelerinin engellenmiş olduğuna inanılır.⁹³

⁹³ Eliade, **Babil Simyası ve Kozmolojisi**, s. 84.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KOZMİK ÖĞELER, TOPRAK ANA, KADIN VE DOĞURGANLIK

Kozmik öge evrenle ilgili öğeler olup, dağ, taş, ağaç, su gibi varlıkları içerir.⁹⁴ Eliade eserlerinde yerin çevresindeki bu kozmik öğelerle oluşturduğu mikrokozmosda bu öğelerin birbirleriyle ilişkisini, Toprak Ana, kadın ve doğurganlık ilişkisinin benzerliklerini, farklılıklarını incelemiştir. Bu bölümde bu kozmik öğelerden su ve taşlar konusu incelenecektir.

3.1. Su

3.1.1. Su ve Suyun Doğurganlığı

Eliade'a göre su bütün potansiyel gücün kaynağı ve ayrışmamışlığın ilkesidir. Ayrıca su bütün biçimlerin, şekillerin kaynaklandığı ve bir felaket ya da kendi genleri sonucunda dönecekleri ilk özü simgelemektedir.⁹⁵ Bundan dolayı su, dünyanın ve her şeyin temeli olup bitkilerin özüdür. Ayrıca ölümsüzlük iksiri olup, uzun ömür sağlar, her derde deva olup hastalıkları ve hastaları iyileştirici etkisi vardır.”⁹⁶

Suyun ölümsüzlük iksiri olduğu İslam toplumunda da görülmektedir. Ab-ı hayat İslam inancına göre Hızır tarafından içilmiş olup ebedîlik suyu, damlaları ile ölümsüzlüğe ulaştıran su demektir. Ab-ı hayat aynı zamanda bengisu anlamına da gelir.⁹⁷ İkonografide* su her zaman aynı işlevi görmüş; her biçimin öncülü, her yaratının desteği olmuştur. Su biçimsiz olduğu için her şeyi içinde eritir. Suyu batmak nesnelerin yada canlıların biçimlerini kaybedişi, sudan çıkış ise yaratılış eylemini ve yeniden doğumu simgelemektedir. Erginleme ritüellerinde ve vaftizlerde su, yeniden doğumu nitelerken, büyüsel ritüellerde iyileştirir; cenaze törenlerinde ölümden sonra

⁹⁴ Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, s. 804.

⁹⁵ Mircea Eliade, **İmgeler ve Simgeler**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1992, s. 81-82.

⁹⁶ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 197.

⁹⁷ Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, s. 3.

* İkon bilgisi, İnsan ve ilâh tasvirleri bilgisi. Bkz. Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, s.617.

doğumu sağlar. Bütün potansiyel güçleri kendisinde toplayan su (hayat suyu) yaşamın kendisidir. Tohumları açısından zengin olan su, toprağı, hayvanları ve kadınları döller ve her şeyin gelişimini sağlar. Su aya benzetilmekte hatta ayla özdeşleştirilmektedir. Ay ve suyun ritimleri birbirine benzer. Bundan dolayı tarih öncesi çağlardan beri “su”, “ay”, “kadın” üçlüsü hem evrenin hem de insan üretkenliğinin sembolleri olmuştur. Su neolitik çağlarda yapılan vazoların üstünde “W” işaretiyle tasvir edilir. Bu işaret su anlamına gelir. Hatta Paleolitik çağda spiral şekli, suyun ve ayın doğurganlığını simgeler ve dişi putların üstüne işlenen bu işaret tüm yaşam ve doğurganlık merkezlerini birleştirir.⁹⁸

Ayrıca su, biçimleri çözmekte, ilga etmekte, günahları yıkamakta; böylece hem saflaştırıcı hem de yeniden hayat verici olmaktadır. Su arındırır ve yeniler, çünkü suya batan her şey ölür. Suyu batan kişi tıpkı günahsız bir çocuk gibi olur, geçmişi yoktur. Yeni bir hayata başlayabilir.⁹⁹ Yıkanmak suçtan arındırır. Eliade, suyun vaftizdeki önemine dikkat çekmektedir. Su simgeçiliğinde suların Hristiyanlık tarafından getirilen yeni dinsel değerlendirmesine eserinde yer vermiştir.¹⁰⁰

Canlı yaratıkları üretmenin ilk önce suya emredildiğini belirten Eliade tanrının insanı oluştururken, Hristiyan inancına göre suyu kullandığını, bu nedenle suyun kökeninde şereflendirildiği, eski ayrıcalığından dolayı tanrıya yakarılması halinde kutsama özelliğine sahip kılındığını söyler.¹⁰¹ Suyu batma insanın gömülmesini temsil eder, su en mükemmel öldürücüdür, her biçimi çözer yok eder.¹⁰² Su tufanlarla, sağnaklarla, baskınlarla ilâhi bir ceza özelliğine sahiptir.¹⁰³

Suyun hem arındırıcı hem de cezalandırıcı hatta bazen cezalandırarak arındırıcı olduğu fikrini İslam kültürünün yaygın olduğu yerlerde de bulabilmek mümkündür. Bu anlamda abdest arınmayı; şiddetli yağmur ve sellerle helak olma ise cezalandırmayı temsil eder.¹⁰⁴ Yine benzer şekilde su, Sâbiîlikte de önemlidir.çünkü en temel ibadetleri olan vaftiz su ile yapılmaktadır. Vaftizin ise manevi kir ve pisliklerden temizleyici etkisi vardır.¹⁰⁵

⁹⁸ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 197.

⁹⁹ Ali Erbaş, **Hristiyanlıkta İbadet**, İstanbul 2003, s.118.

¹⁰⁰ Eliade, **İmgeler ve Simgeler**, s. 183, 184.

¹⁰¹ Eliade, **Dinler Tarihine, Giriş**, s. 204; Eliade, **İmgeler ve Simgeler**, s. 184.

¹⁰² Eliade, **İmgeler ve Simgeler**, s. 189.

¹⁰³ Mehmet Aydın, **Din Fenomeni**, Konya 2003, s. 181.

¹⁰⁴ Asım Yapıcı, **İslamda Tövbe ve Dinî Yaşayıştaki Rolü**, İstanbul 1997, s. 208-209.

¹⁰⁵ Şinasi Gündüz, **Sâbiîler Son Gnostikler**, Ankara 1995, s.169; Ekrem Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Isparta 2002, s. 149-150.

Eliade’a göre bütün bu söylenilenleri anlamak modern bir zihin için zor olabilir, ama çevresi kutsalın tezahürüyle çevrilen ve o şekilde bir dünyada yaşadığını farz eden arkaik bir zihniyet için böyle düşünmek ya da hayal etmek gayet doğaldır.

Med-cezir kozmik bir olay ve döngüdür. Dönemsel olan bu olayın oluşumunda ay ve su (okyanus) etkilidir. Yine su, böbrek rahatsızlıkları ve diabet gibi birçok hastalığın tedavisinde vazgeçilmez bir unsurdur. Ana rahmi, eğer amnion sıvısı ile dolu olmasaydı ceninin hareket etmesi, dahası yaşaması mümkün olmazdı. Doğumda amnion sıvısının gelmesi bile miadın dolduğunu ve cenin için yeni bir yaşamın başladığını göstermektedir. Eğer bu sıvı az olursa bebekte fetal distres denilen hastalık oluşur. Son tahlilde, eğer su, yeri sulamasaydı yer nasıl üretici konuma gelecekti? Toprak Ana gövdesinden çıkan bitkileri nasıl büyütecekti? Elbetteki bunun gerçekleşmesi düşünülemez.

3.1.2. Su Doğurganlığı İle Toprak Doğurganlığının Benzerliği

Eliade’a göre toprağın doğurganlığı ile suyun doğurganlığı birbirini bütünler. Eski dillerde ve mitlerde suyla ilgili kelimeler vardır. Örneğin Sümer dilinde “a”, su anlamına gelmektedir; ayrıca er suyu, gebe kalma, kuşak gibi anlamları da ihtiva etmektedir. Örneğin Wakuta adasında genç bir kızın bedenine yağmur damlalarının değmesi ile bekaretini kaybettiğine inanılır. Yine Tirabriand adalarının en ünlü mitinin kahramanı Tudava’nın birkaç damla yağmur suyuyla bekaretini kaybettiği düşünülmektedir. Çoğu mitte ilkel insan için Toprak Ana, yeryüzü, bir uterus görevi görürse, su da, er suyu görevi görür ve toprağı döller. Aslında, toprağın ve suyun doğurganlığı birbirini bütünler ve ikisi bir bütün oluşturur bununla birlikte suyun üreticiliği ile toprağın doğurganlığı arasında bazı farklılıklar vardır.¹⁰⁶

Bu farkları şu şekilde izah etmek mümkündür: Suda tohum vardır, yer de tohum taşır; yer, meyvesini çabucak verirken tohumlar suda uzun süre kalabilir; yerde tohumlar dinlenmeye bile vakit bulamaz. Yaşamın tüm tezahürü yerin bağrında can bulurken dönüş yine toprağadır. İnsanın da yaratılışında balçık, yani su ve toprağın karışımı vardır. Su her yaratının ve canlının öncülü iken, yer bizzat canlı biçimler yaratır. Eliade “Suyun mitolojik kaderi, milyonlarca yıl süren kozmik ya da varoluşsal

¹⁰⁶ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 197.

döngüleri açmak ve kapamak iken, yer yüzünün kaderi, her biyolojik biçimin ve yerin tarihini paylaştan her biçimin başında ve sonunda durmaktadır.”¹⁰⁷ der.

3.1.3. Yeryüzü Ritüelleri İle Su Ritüelleri Arasındaki Benzerlikler

Yeryüzü-toprak ritüelleri ile su ritüelleri arasında amaçlar bakımından benzerlikler görülmektedir. Terkedilmiş çocukların toprağın bağına bırakılmasındaki hedef, çocuğu gerçek sahibine teslim etmektir. Çünkü insanlar topraktan gelmiş ve toprağa gidecektir. Aynı şekilde anne ve babası belli olmayan çocuklar göllerde yetişen bitkilere benzetilir ve kıyıdaki çamura sokulur; bu törendeki amaç ise çocukları, temiz olmayan yaşamla bütünleştirmektir. Suçlular, hastalar ve ihtiyarlar toprağa gömülürler. Toprağın vaftiz gibi büyüsel dinsel değerinin olduğu ve dolayısıyla hastaları iyileştireceği düşünülür. Kişi topraktan kalktığında ikinci kez doğmuş gibi olur. Benzer şekilde Hristiyanlıktaki vaftizin amacı da insanları günahlardan arındırmaktır¹⁰⁸.

Bazı dinlerde örneğin Sabilikte suya ve göle girerek temizlenme bir bakıma vaftizi anımsatır. Bunun da amacı kişileri maddi ve manevi kirlerden arındırmaktır. Toprak ile suyun doğurganlığı şu yönlerden de bir birine benzemektedir: Toprağın suçları ve hastalıkları giderici etkisi olduğu gibi suyun da arındırıcı özelliği vardır, yani kişinin günahlarını siler¹⁰⁹.

3.2. Taşlar

3.2.1. Taş Simgeciliği Kutsal Taşlar ve Epifaniler

Eliade’a göre taş sertliği, sağlamlılığı, dayanıklılığı ile ilkel insanın yaşamında, dinsel anlayışında bir hiyerofani olmuştur. Taş serttir bu yüzden olduğu gibi kalır ve varlığını uzun süre devam ettirir. Onun yüzeyinin sertliği, pürüklülüğü canlılığı arkaik

¹⁰⁷ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 256.

¹⁰⁸ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 109.

¹⁰⁹ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 121.

insana ilginç gelmiştir. İnsan taşın büyüklüğünde, dayanıklılığında, renginde, biçiminde kutsal dünyaya ait bir gerçeklik ve güç bulmuştur.¹¹⁰

Bu nedenle ilkel insan, bir kaya parçasına, taş veya nesneye dinsel bir saygı göstermiştir. Taşlar bir şeyi temsil ederler; yani insanlar taşlara olduklarından farklı bir şeyi temsil ettikleri sürece tapmışlardır. Başka bir deyişle taşlar tapımın nesnesi değil aksine aracı olmuştur. Bunun çeşitli sebepleri olabilir.Örneğin petra genitrix (doğurgan kaya) in Toprak Ananın kutsallığını güçlendirdiğine inanılmaktadır. Hattâ insanın taştan doğuşunu anlatan mitlere rastlanmaktadır.¹¹¹ Eliade nasıl ki insanı dindar, dindar olmayan veya varoluşu kutsal ve dindışı olarak ikiye ayırıp incelemişse aynı metotla burada taşları da ikiye ayırmış ve her grubu kendi içinde incelemiştir.

3.2.2. Cinsiyetlerine Göre Taşlar

Eliade'a göre arkaik insan taşları insan gibi canlı olarak düşünmüş ve onu eril ve dişil olarak ikiye ayırmıştır.¹¹² Bu sınıflamayı yaparken arkaik zihniyetin bazı kriterleri ele aldığını belirtir. Mesela dolmenler yerde olması ve şekli itibari ile Ulu Ana'ya benzetilirken, menhirler* yukarıdan aşağıya doğru sarkmasından dolayı Ulu Tanrıya benzetilmiştir. Bununla beraber Assamlı Khasisler Ulu Ana'nın dolmenlerde, Ulu Baba'nın ise menhirlerde olduğuna inanmaktadırlar. Bazı kültürlerde ise menhirler Gök Tanrısı somutlaştırır.¹¹³ Aynı şekilde Eliade renklerine ve parlaklıklarına göre taşların eril ve dişil diye ikiye ayrıldığını belirtir. Dişil taşların renkleri daha mat iken eril taşların renkleri daha parlaktır. Mesela Musa Taşı eril formda iken, bakır taşı daha soluk ve mat olduğu için dişil nitelikler taşır.¹¹⁴

¹¹⁰ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 222.

¹¹¹ Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, I, s. 183.

¹¹² Eliade, **Demirciler ve Simyacılar**, s. 38.

* Bir taştan ibaret tarih öncesi anıt. Bkz. Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, s. 898.

¹¹³ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 225.

¹¹⁴ Eliade, **Demirciler ve Simyacılar**, s.40.

3.2.3. Geldikleri Yere Göre Taşlar

Taşlar geldikleri yere göre ikiye ayrılır. a) Gök Kökenli Taşlar b) Yer Kökenli Taşlar

a) Gök Kökenli Taşlar (Meteroitler): Bu taşlar gök kökenli olup, eril nitelikler taşırlar. Göksel kutsallıkla yüklü olarak düşerler ve göğü temsil ederler. Örneğin Kâbe'deki Hacer'ü'l-esved ve Friglerin Ulu Anası Kybele taşları gök kökenli taşlardır. Bununla beraber tam bir Ulu Ana'yı simgelerler. Eliade gök taşlarının ya gökten düştükleri, ya Ulu Ana'nın varlığını ortaya koyduğu ya da dünyanın merkezini temsil ettiği için kutsallık kazanıp simge ve amblemler olduğunu belirtir.¹¹⁵ Taşlarda tanrının ilk tezahürleri görülür. Troya'daki Polloidon ile Ephesas'taki Artemus heykelinin gökten düştüğüne inanılmaktadır. Bazı meteroitlerin bereket tanrıçalarıyla bir tutulması dikkat çekicidir. Burada kutsallığın aktarımı söz konusudur. Çünkü taşın gökselliği unutulup yerine dinsel bir kavram olan petra-genitrix (doğurgan kaya) geçmiştir.¹¹⁶

Günümüzde Avustralya yerlileri hâlâ gökkubbenin kaya kristallerinden ya da Gök Tanrı'nın tahtının kuvarstan yapılmış olduğuna inanırlar. Bu kayalar ya da taşlar şamana yol gösterir, hastanın ruhunda ne olup bittiğini, ruhun nereye kaçtığını söyler. Erginleme sırasında şamanın içi kuvars kristalleriyle dolar.¹¹⁷

b) Yer Kökenli Taşlar: Bu taşlar genelde, Toprak Ana'nın bağrında yer alan taşlarla beraber sonradan yapılan mezar motifleri, dolmenler, anıtlar gibi yapıları içermektedir. Bunlardan mezar motiflerinin, ölünün ruhunu kapatmak, ona yaşayanların yanında geçici bir ikamet sağlamak, ruhsal doğasının ona atfettiği güçlerle tanrının bereketini artırmasını sağlamak ve ölünün ruhunun etrafta gezerek çevreye zarar vermesini önlemek gibi görevleri vardır. Bu anıtlar, mezarların üstüne ya da yanına değil, biraz uzak mesafeye dikilirler. Eğer kişinin ölümü âni olmuşsa, ölünün ruhunun daha çok yaşama istediği varsayılır ve anıt, kazanın olduğu yere dikilir.¹¹⁸

Mezar taşı dikilerek ölünün ruhu buraya hapsedilir. Hapsolan ruh yalnızca üretkenlik gibi olumlu bir yönde hareket eder. Çünkü içinde atalarının bulunduğu inanılan taşlar, kadının ve toprağın bereketini artırır. Bundan da öte Kaledonya, İnakela,

¹¹⁵ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 232.

¹¹⁶ Eliade, **Dinsel inançlar ve Düşünceler Tarihi**, I, s. 183.

¹¹⁷ Eliade, **Demirciler ve Simyacılar**, s. 15.

¹¹⁸ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 224.

Achin gibi Pasifik adalarında bazı kayalar, topluma uygarlığı getiren ataları, kahramanları simgelemektedir.¹¹⁹

3.2.4. Taş Tapımları

Eliade, eserlerinde yerle beraber, mikrokozmoz oluşturarak öğelerden taşları cinsiyetlerine ve geldikleri yere göre etüt ettikten sonra, taşlara ait olan tapımları da incelemiştir. Taşlar konusunda bizi asıl ilgilendiren, taşların doğurganlığı, taş tapımları ve bu tapımların sebepleri, bu tapımların ve uygulamaların Toprak Ana ve toprak uygulamalarıyla benzerlikleridir.

Eliade'a göre arkaik insan taşları bereketin, üretkenliğin ve doğurganlığın simgesi olarak kabul etmektedir. Bu inanca dayanarak dünyanın bazı yerlerinde taş tapımlarına rastlanmaktadır. Örneğin Hindistan'da kısır kadınlar, içinde onları dölleme kapasitesine sahip, atalarının ruhlarının bulunduğu inanılan dolmenlere adaklar sunar, sonra bu taşlara sürtünürlerdi.¹²⁰ Dolmen Eliade'ın taşların cinsiyetlerini etüdünde gördüğümüz gibi dişil özellikler gösterir. Bundan dolayı üretkenliği simgeler ve Toprak Ananın doğurganlığına benzetilir. Hindistan'da buna benzer uygulamayla beraber Anadolu'da, Kybele Ana Tanrıça tapımı görülmektedir. İlkçağda, Frigya'da tapınakların bazısında var olan ana tanrıça heykelinin iki yanında, ön bacaklarını tanrıçaya dayayan iki aslan mevcuttur. Zamanla Ana Tanrıçanın da aslanların da cinsel organları aşınmıştır. Buraya dua etmek için gelen kişiler ana tanrıça ve arslanın, simgelediği bereket ve doğurganlıktan pay almak için cinsel organlarına dokunup, o bölgeyi aşındırmışlardır.¹²¹

Eliade başka bir taş tapımından da söz eder. Örneğin Orta Avusturalya'da Erethipa adlı bir kayanın içinde çocuk ruhlarının kapalı olduğuna inanılır. Yalnız bu kayanın yan tarafında bir delik vardır. Bu delikten çocuğun dışarı çıkması için bir kadının oradan geçmesi gerekir. Başka bir örnek olarak Eliade Maidu kabilesindeki bir taş tapımından söz eder. Kuzey Kaliforniya'da kısır kadınlar, gebe kadına benzeyen kayaya sürtünür. Yine Hindistan'da bazı taşların, kendi kendilerine doğduklarına ve

¹¹⁹ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 223-229.

¹²⁰ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 226.

¹²¹ Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, s. 183.

ürediklerine inanılır.¹²² Bu tür bir inancın kökeninde, babanın üremedeki biyolojik rolünün bilinmemesi rol oynamaktadır.

Benzer şekilde yine Kar Adasında kısır kadın çocuk, tüccar bereket istiyorsa, bereket getirdiğine inanılan taşı yağa bular. Avrupa'nın bazı yerlerinde genç evliler bereketli taşların üzerinde yürürler. Arkaik insan bu nedenlerden dolayı, bazı taşların kısır kadınları doğurgan kılabildiklerine, bazı taşların ataların ruhunu barındırdıklarına inanmaktadırlar. Biçimlerinden dolayı veya kökenleri nedeniyle taş doğurgan olabilir. Hatta Hindistan'da bazı taşların kendi kendilerine doğurdukları ve ürediklerine inanılmaktadır.¹²³

Taşın üretkenliğine dair inançlar ve bu inanca dayalı taş tapımları birçok arkaik toplumda görülür. Kayma olarak bilinen bir adet şu şekilde gerçekleşir. Genç ve kısır kadınlar çocukları olması için, kutsanmış bir taş boyunca kayarlar veya taşa sürtünürler. Saint-Rena'da hamile kalmak isteyen kadınlar üç gece üst üste "Taş Kurah" adlı bir taşın üzerinde yatarlardı. Bütün bunlarla beraber genç kadınlar evliliklerinin ilk gecelerinde buraya gelir, karınlarını taşa sürterlerdi.¹²⁴ Burada dikkat çekici husus şudur: Bu uygulamada taşa sürülen bölgenin karın olması önemlidir; çünkü çocuk ana karnında rahme yerleşecek, büyüyecek ve geliştirecektir. Arkaik zihniyette babanın üremedeki rolü bilinmese de ilkel insan gözlemlerinden faydalanarak çocuğun ana karnında, rahme yerleşeceğinin farkına varmaktadır.

Cornato'da başka bir taş tapımına rastlanmaktadır. Cornata kadınları dolmenlerin üstüne elbiselerinin eteklerini toplayarak otururlar. Buna benzer uygulama doğum esnasında toprağa çömelmek şeklinde, Toprak Ana uygulamasında görülmektedir. Amaç farklı olsa da her iki uygulama da doğum ve üretkenlikle ilgilidir. Sancıları başlayan kadının, toprak üzerine çömelerek ondan destek alacağına inanılırken, kısır kadınların taşa oturmaları ile bir bakıma, doğurganlık özelliği kazanacağına ve bunun için taştan güç alacağına inanılmaktadır. Bütün bu uygulamaların temelinde, taşa ya da kayaya temas eden kadının, doğurganlık özelliği kazanacağı düşünülmektedir.¹²⁵ Bize göre arkaik insan kendisiyle çelişmemektedir; çünkü onun için yeryüzü çevresiyle bir bütündür.

¹²² Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 226.

¹²³ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 226.

¹²⁴ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 227.

¹²⁵ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 228.

Eliade, farklı bir taş tapımından daha bahseder. Megalitler çocukların büyümesini ve gelişmesini sağlar. Amence’de kadınlar çocuklarının sağlıklı olması için delikli bir taşın üzerine diz çöker ve dua ederler. Anne babalar çocuklarını taşın deliğinden geçirirler. Bu bir tür vaftiz olup çocuğu hastalıklardan ve kötülüklerden koruduğuna inanılır. Paphosta’ki kısır kadınlar ile İngiltere’nin bazı bölgelerindeki kısır kadınlar, üretken olmak için taşın deliğinden geçerler¹²⁶.

Ompholes’a (Göbek Taşı) gelince, bu taşların üretkenlikle doğrudan ilişkisi vardır. Kâbe, Sina Dağı ve kutsanmış tüm tapınaklar, saraylar ve merkezler Axis mundi olarak kabul edilir. Axis Mundi, yer altı, yer ve göğü bir birine bağlayan bir merdiven ya da sütun olarak düşünülür. Axis mundi her zaman belli bir coğrafyaya ait değildir. Birden çok olduğuna inanılır. Çok olmasına rağmen, biri diğerine üstünlük sağlamadan dünyanın merkezi olarak kabul edilirler.¹²⁷

Axis mundi olarak bilinen bir çok yer vardır. Bu yerler bir ülkenin, bir kentin, bir tapınağın veya bir krallık sarayının, dünyanın merkezinde, yani kozmik dağın zirvesinde yer alıyor olmalarından dolayı, buraların dünyanın en yüksek yeri olduğuna inanılır. Hint geleneğinde Meru Tepesi, İranlılar’da Haroberaiziti, Germanler’de Himinggör, Mezopotomya’da Ülkeler Tepesi, Mekke’de Kabe dünyanın merkezi olarak kabul edilir.¹²⁸

Delphi sakinleri ise Ompholos olarak adlandıkları bir beyaz taşın yerin merkezinde olduğuna inanırlar. Ompholos yerin merkezi olarak ayrıca mezar taşı olarak da anlaşılır. Merkez taşın çok yönlü özelliği olduğu açıktır. Bu özellik Kelt geleneklerinde daha iyi korunmuştur. Liç Fail ya da Fail Taşı bu taşlardan biridir. Fail taşı kral olmaya layık birini tespit etmek için, suçluyu bulmak için sınama törenlerinde ve kadının kısır ya da doğurgan olduğunu öğrenmek için kullanılır. Kişi eğer krallığa layık ise Fail Taşı şarkı söylemeye başlar. Kişi suçlu ise bu taşın üzerine oturduğunda taş renk değiştirmez. Kişi masum ise taş beyazlaşır. Kısır kadın taşın yanına yaklaştığında taştan kan sızar. Kadın doğurgan ise taştan süt çıkar. Bunun da ötesinde Fail Taşı Toprak Tanrının teofanisidir, sahibini tanır ve bereket getirir. Göbek taşı dünyanın merkezi olarak kabul edildiğinden dünyanın diğer yerleri gibi hiçbir zaman su altında kalmaz.¹²⁹

¹²⁶ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 229.

¹²⁷ Eliade, **İmgeler ve Simgeler**, s. 21-22.

¹²⁸ Eliade, **İmgeler ve Simgeler**, s. 24.

¹²⁹ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 236.

Toprak Ana altıyla, üstüyle yani çevresiyle bir bütündür. Taşlar da çevresindeki ve içindeki nesnelerden birisidir. Dünyaya ve evrene tasavvur ettiğimizden daha fazla anlam yükleyen arkaik insan için taş, biçimleri, üretkenliği, renkleri, sertliği, dayanıklılığı ile belli bir tapımın nesnesi olmuştur. Gerçek şu ki arkaik insan, ister ölüleri korumak için mezar taşları yapsın, ister Axis mundi kabul etsin, her zaman insanı aşan şeyler ifade etmiş ve simgeler yüklemiştir. Zaten taş, taş olduğu için değil belli bir tapımın nesnesi olduğu için ona tapılır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANA TANRIÇA, TOPRAK ANAYA SAYGI VE TOPRAK UYGULAMALARI

Eserlerinde arkaik zihniyet için Toprak Ana'nın kutsallığını, bundan dolayı ona olan saygısını inceleyen Eliade, ayrıca bu saygıdan ve inançtan kaynaklanan toprak uygulamalarına da çalışmalarında yer vermiştir. Konuyla ilgili olması sebebiyle bizde burada Eliade'ın eserlerinde, Ana Tanrıçayı, toprak uygulamalarının neler olduğunu, ilkel insanın bu uygulamayı hangi amaçlar için yaptığını, bu tür uygulamaların günümüzde varolup olmadığı, varsa hangi yerlerde, nasıl devam ettiğin açıklanacaktır.

4.1. Ana Tanrıça ve Doğurganlık

Ana Tanrıça figürü, doğurganlığı ve bereketi temsil etmektedir. Tarih öncesinin en gerilerinden, tek tanrılı dinlerin yerleştiği dönemlere kadar uzanıp Akdeniz yöresini kapladıktan sonra Kuzey Ülkeleri'ne ve Asya'nın içlerine kadar yayılan Ana Tanrıça kültü değişik uygarlıklarda farklı adlarla anılmaktadır. Bu olgu onun evrenselliğini göstermektedir. Ana Tanrıça değişik kültürlerde farklı adlarla anılmaktadır. Örneğin O Kültepe Tabletlerinde, Kubaba, Lydia'da Kybebe, Hitit kaynaklarında Hepat diye geçmektedir. Sümer'de Marienna, Hitit'te Arinna, Mısır'da İsis, Efes'te Artemis, İtalya'da Venüs diye bilinmektedir.¹³⁰

Eski Ana Tanrıça kültürünün fetihler ve işgaller gibi olaylar sonucunda bölgeden bölgeye yayıldığı, yayıldıkça buralardaki benzer tanrıça kültürleriyle birleşip onların özelliklerini kendi içlerinde erittikleri görülmektedir. Mısır Tanrıçası İsis bu olgu için güzel bir örnektir. En eski dönemlerde kutsal egemenlik ve bilgi kaynağı olarak görülen İsis daha sonra anneliğin prototipi haline gelmiştir.¹³¹

Arkaik insana göre kadın, mistik olarak toprakla dayanışma halindedir. Çocuk doğurma ile toprağın üretkenliği birbirine benzer. Gerek toprağın verimliliği gerekse, doğum ile ilgili deneyler kozmik bir yapıya sahiptir. Kadının kutsallığı, toprağın

¹³⁰ Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, s. 183.

¹³¹ Fatmagül Berktaş, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, İstanbul 2000, s.49.

kutsallığına bağlıdır. Dışının üretkenliğinin kozmik bir modeli vardır.¹³² Yani kadın da doğurmada Ana Tanrıça'ya özenmektedir.

Bazı dinlerdeki Toprak Ana'nın, kendi başına gebe kalma özelliği ile, eski Akdeniz tanrıçalarının tanrı doğurmaları arasında bir benzerlik olduğunu belirten Eliade, Yunan tanrıçalarının, tanrının yardımı olmaksızın doğurmaları ile, Toprak Ana'nın kendi başına doğurması arasında bir benzerlik olduğunu belirtmektedir. Bu olgu hem Toprak Ananın, hem de kadının kendi kendine yeterliliğinin ve üretkenliğinin efsanevi ifadesi olabileceğini belirtir.¹³³

Hera ve Kybele, kendi başına gebe kalma özelliği ile Toprak Ana'ya model olan tanrıçalardandır. Kybele Frigyalı bir ana ilahi olup siyah bir taş heykeli vardır.¹³⁴ Onun kültüne ilişkin en eski bigiler, Çatalcahöyük, Hacılar'da yapılan kazılarla elde edilmiştir.¹³⁵ Eliade Kybele'nin Hacılarda M.Ö 5700'de, bir Leoparın sırtına oturmuş olarak veya ayakta bir çocukla temsil edildiğini belirtmektedir. Bu temsillerde tanrıça kimi zaman çıplaktır ve üzerinde yalnızca cinsel organını örten minik bir parça vardır. Burada da kimi zaman genç, kimi zaman yaşlı sunulmuştur. Daha yakın tarihli bir dönemde (MÖ.5435-5200) yanlarında çocuk veya bir hayvan olan tanrıça heykelcikleri, erkek heykelleriyle birlikte yok olmuştur.¹³⁶

Kybele'nin heykelleri onun doğurganlık ve bereket yönünü gayet iyi açıklamaktadır. Oturmuş durumda kalın kalçalı, göbekli, dolgun memeli bir tanrıça kollarında çok daha ufak boyda bir erkek figürü taşımaktadır. Toprak üstünde olup pek dokunulmayan Kybele anıtları da vardır. İlk çağda Frigya'da tapınakların bazısında var olan Ana Tanrıça heykelinin iki yanında ön bacaklarını tanrıçaya dayamış, iki arslan bulunmaktadır.¹³⁷

Anaerkil dönemde Anadolu halklarının yarattığı Ana Tanrıça, doğayı, canlılığı ve verimliliği simgeler ve analığa, kızlığa, kadınlığa ilişkin nitelikler taşır. Günümüzden dokuz bin yıl öncesine varan Ana Tanrıça yontularındaki motifler ile Anadolu halk sanatı arasında benzerlikler vardır. Örneğin geometrik desenlerle zengin bir biçimde

¹³² Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 122.

¹³³ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 123.

¹³⁴ Schimmel, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 235

¹³⁵ **Milliyet Büyük Ansiklopedisi**, İstanbul 1986, IX, s. 3440.

¹³⁶ Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, I, s. 64.

¹³⁷ Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, s. 184

süslenmiş, hayranlık uyandıran çömlekçilik sanatı mevcuttur.¹³⁸ Bu durum halk inanışlarının maddi kültüre etkisi olarak yorumlanabilir.

Hera kadınların sıkıntılı anlarında onlara yardım eder. Ege ve Asyalı tanrıçaların çoğu gibi Hera da yalnızca evlilik tanrıçası değil, aynı zamanda evrensel bereket tanrıçasıdır. Tapımı Yunanistan'da yaygındır. Zeus'un karısı olup ona üç çocuk vermiştir. Hera, Aras, Eilithy, ayrıca tek başına Hephaistos'u doğurmuştur. Kendi kendine doğurabilme, kendi başına hamile kalabilme inancının kökeninde, Asya ve Akdeniz inançlarının etkileri vardır. Hera her yıl Kanathos kaynağında yıkanarak bakireliğine yeniden kavuşacağına inanılmaktadır. Eliade kendi kendine doğurma yeteneğinin ataerkil toplumlarda bekârete büyük değer verildiğinden kaynaklanabileceğini düşünmektedir¹³⁹ O ayrıca Meryem'in kendi başına İsa'ya gebe kalmasının kökeninde eski çağlara uzanan Akdenizli ve Asyalı büyük tanrıçaların kendi kendine üreme anlayışlarının yeniden ele alınıp, mükemmelleştirilmesi olabileceğini düşünmektedir.¹⁴⁰

4.2. İnsanın Topraktan Geldiği İnancına Dair Uygulamalar

Bu inanca göre insan yer kökenli olup Toprak Ana onu doğurmuştur. Bu inanca dair uygulamalar, arkaik insanın zihinsel durumuna göre farklılaşmıştır. Başlıcaları şunlardır.

4.2.1. Çocuğun Toprağa Konulması Âdeti

Bu uygulama Abruzziler'de görülmektedir. Onlar yıkanmış ve kundaklanmış çocuğu doğrudan toprağa koymaktadırlar. Aynı âdete İskandinavlılar'da, Almanlar'da, Persliler'de rastlanır. Yine bazı yerlerde çocuklar doğar doğmaz toprağa yatırılır; çünkü Toprak Ana, hem bir güç, hem de doğurganlık kaynağıdır. Bu uygulamayla çocuğun, Toprak Anan'ın kutsallığından ve koruyuculuğundan faydalandığına inanılmaktadır. Gerçek anası olan toprak, onu meşrulaştırır ve tanrısal

¹³⁸ Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, I, s. 64.

¹³⁹ Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, I, s. 339-340.

¹⁴⁰ Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, II, s. 463-464.

bir koruma sağlar. Bugün bazı Avrupa ülkelerinde çocuk kundaklandıktan sonra hemen toprağa konulur. Baba, bebeği şükran ifâdesi olarak elleriyle yukarı kaldırır.¹⁴¹

Eliade'ın anlattıklarına benzer bir uygulama da Türkiye'de görülmektedir. Bazı yerlerde çocuk toprağa yatırılmasa bile toprakla kundaklanır. Bunun için toprağın temiz olması gerekir. Kundaklanacak toprağın temizliği kadar cinsi de önemlidir. Kundak toprağı için dağa doğru gidilir. Toprak çıkarılıp elendikten sonra iyice kurutulur. Çocuğı kundaklamadan önce ateşte biraz ısıtılan toprak, bezin üstüne serilerek çocuk kundaklanır. Böyle bir uygulama çocuğı sıcak tutar, gazını giderir üstelik hazır bez görevi görür. Çocuğun toprağa konması uygulamasını, insanın geldiğı yeri, geldiğı andan itibaren özlemesi düşüncesi ve bir an önce ebediyete dönme arzusu şeklinde yorumlayabiliriz.

4.2.2. Toprağa Doğurma Âdeti

Eliade, eserlerinde insanın topraktan gelişyle ve toprağın ana oluşuyla ilgili ikinci bir uygulamanın, toprağa doğurma âdeti olduğunu ifade etmektedir. İlkel insana göre, toprak, doğurganlığı, bereketi ve üretkenliği temsil ettiğinden pek çok halkta doğrudan toprağın üzerine doğurmak (humi posito) yaygın bir adettir. Örneğın Çin'de ve Kafkasya'nın bazı bölgelerinde kadınlar, doğum sancıları başlar başlamaz, yere çömelerek doğum yapmaktadır.¹⁴²

Benzer şekilde Yeni Zelanda'daki Maori kadınları, nehirlerin kıyısında, çalılıkların içinde doğum yaparken, pek çok Afrika kavminde kadınlar ormanlarda, toprak üstünde doğum yapmaktadır.¹⁴³ Toprağa oturarak ya da çömelerek doğurma âdetine Avusturya'da, Kuzey Hindistan'da, Kuzey Amerika Kızılderilileri'nde ve Brezilyalılar'da rastlanmaktadır. Eliade Eski Yunanda böyle bir adetin varlığını şöyle açıklar: Doğum tanrıçası Eileithya, Domic, Anexiş heykellerinin, bu tanrıçaların diz üstünde, tıpkı doğum yapan kadın pozisyonunda olması gerektiğini belirtir. Yine Mısır demotik metinlerinde toprağa oturmak terimi, doğurmak ve doğum yapmak anlamlarına geldiğini belirtir.¹⁴⁴

¹⁴¹ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 250- 253.

¹⁴² Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 120.

¹⁴³ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 250.

¹⁴⁴ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 27.

Eliade'a göre bu tür uygulamaların sebebi, arkaik insanın toprağın kutsal ve doğurgan olduğuna inanmasıdır. İnsanlar toprağa oturarak ya da çömelerek doğum yapmakla, bir bakıma toprağın kutsallığını paylaşmakta ve ondan güç almaktadır. Bugün modern tıpta oturmak, çocuğun doğması için ıkmaların ve doğum sancılarının başlamasına yardımcı olmaktadır. Bu örnek Eliade'ın tezini desteklemektedir. Çünkü Eliade'a göre modern dindışı insan, kendini ne kadar dinden soyutlarsa soyutlasın, tamamen dindışı olamaz. O farkına varsın veya varmasın düşüncelerinde ve eylemlerinde, ilkel insandan izler görülmektedir.¹⁴⁵

Eliade'ın görüşleri dikkate alınırsa modern din dışı insanın da aslında kutsallıktan arınmadığı görülür. Çünkü Eliade'a göre ilkel insan, bilinçli yaptığı her davranışında daha önce başka bir insan olmayan üstün bir varlık tarafından yapılmamış veya yaşanmamış bir eylemi yapmaz. Onun yaptığı her davranış ve eylem mutlaka daha önce yapılmıştır.¹⁴⁶

Mircea Eliade'a göre her şey ilki örnek aldığı için, insan doğurma âdetinde de Toprak Anaya öykünmektedir. Çocuk yapmak ve çocuk doğurmak, toprak tarafından gerçekleştirilmiş örneğin bir benzeridir. İnsan da Toprak Ananın bağrında gerçekleşmiş doğum olayını taklit eder ve onu tekrarlar, gerçek hayat vericinin toprak olduğuna inanıldığı için doğum esnasında ondan güç almak ve onun koruması ve sıcaklığını bulmak amacıyla kadın toprağa oturarak veya toprak üzerine çömelerek doğum yapmaktadır.¹⁴⁷

4.2.3. Doğan Çocuğu Çukura Koyma Âdeti

Toprak uygulamalarından bir diğeri de doğan çocuğu çukura koyma uygulamasıdır. Bu uygulamanın altında yatan sebep, Eliade'a göre insanların yerden geldiğine inanılmasıdır.

Bazı yerlerde, çocuğun yerden geldiğine inanıldığı için, anne babası belli olmayan çocuklara Terrae Filius adı verilmiştir. Bu uygulama şöyle gerçekleşir. Moldavlar bir çocuk evlat edinmek istediklerinde, onu çukura koyarlar; çünkü bu çukurun kendisi yeryüzüdür. Böyle bir âdetin amacı; çocuğun evlat edinilmesi için yeniden doğmasının

¹⁴⁵ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 180.

¹⁴⁶ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 55; Eliade, **Ebedi Dönüş Mitosu**, s.19.

¹⁴⁷ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 20.

gerekli olduğuna inanılmasıdır. Çukura konan çocuk Toprak Ana'nın yardımıyla simgesel olarak yeniden doğar.¹⁴⁸ Bu uygulamayla topraktan gelen çocuğun, tekrar toprağın bağrına verilerek simgesel olarak yeniden doğması amaçlanır.¹⁴⁹

4.3. Yeryüzünün İnsanı Koruduğuna Dâir Uygulamalar

Eliade'a göre, arkaik zihniyetin gelişmesiyle, topraktan türeyen insan soyu inanışının yerini, giderek daha geniş anlamlı ve kapsamlı bir inanışa, yerin çocuğu koruduğu, her gücün kaynağı olduğu ve yeni doğanın yere adanması gerektiği inancı almıştır. Bu inanca dâir uygulama, terk edilen çocukların yeniden toprağın bağrına konulması âdetidir.

Yeryüzü, analığını, her dönemde geliştirerek bütün arkaik toplumlarda korumuştur. Bazı Altay Türklerinin ve İnka İmparatorluğunun inançlarında, dolayısıyla uygulamalarında yeryüzü, beşik anlamına gelmektedir. Yunanlılar terk edilmiş çocukları öldürmez, Toprak Ana onlarla ilgilenir diye onları toprağa bırakırlardı.¹⁵⁰

Çocuğu su, rüzgar gibi kozmik öğelerin insafına bırakmak yeryüzünde bazı halkların âdetlerinde vardır. Yere ya da suya konulan çocuk ayrıcalıklı bir yere sahiptir; öksüzdür ama hayatta kalırsa normal bir insan olmaktan çıkar ve insanüstü bir konuma yükselir. Sonunda kozmik öğelere bırakılan çocuk azize, krala dönüşür. Onun yaşam öyküsünü veren efsaneyle, doğumlarından hemen sonra terk edilen tanrının miti bir birine benzer. Musa'da Meari kahramanı Messi gibi karanlık dalgalara terk edilen Kalevala kahramanı Vaihamanien gibi suya bırakılır.¹⁵¹

Hız. Musa'nın suya bırakılması Kitabı Mukaddeste şu şekilde geçmektedir: “ Ve kadın gebe kalıp bir erkek çocuğu doğurdu; Ve onun güzel olduğunu gördü, ve üç ay onu gizledi. Ve artık gizleyemeyince onun için sazdan bir sepet alıp harç ve ziftle sıvadı; ve içine çocuğu koyup ırmağın kenarında sazlığın içine bıraktı. Kız kardeşi ona ne olacağını bilmek için uzakta duruyordu. Ve Firavunun kızı yıkanmak için ırmağa indi; ve onun kızları ırmağın kenarında yürüyorlardı; ve sazlık arasında sepeti görüp onu getirmek için cariyesini gönderdi. Ve Onu açıp çocuğu gördü; ve işte çocuk

¹⁴⁸ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 251.

¹⁴⁹ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 221.

¹⁵⁰ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 221.

¹⁵¹ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 252.

ağlıyordu. Ve ona acıyıp dedi: Bu İbrânilerin çocuklarından biridir. Ve Kız kardeşi Firavunun kızına dedi: Senin için İbrani kadınlarından gidip emzikli bir kadın çağırayım mı ? Ve senin için çocuğu emzirir. Ve Firavunun kızı ona: Git dedi. Ve kız gidip çocuğun anasını çağırdı. Ve Firavunun kızı ona dedi: Bu çocuğu al, ve onu benim için emzir. Ve ben senin ücretini veririm. Ve kadın çocuğu aldı ve onu emzirdi. Ve çocuk büyüdü ve onu Firavunun kızına getirdi. Ve onun oğlu oldu. Ve onun adını Musa koyup dedi: Çünkü onu sulardan çıkardım.”¹⁵²

Terk edilen çocuğun dramının mutlak dokunulmaz özelliğini, büyük ve olağan üstü kahramanlık mitleri anlatır. Bu tür çocukların ortaya çıktığı an, genelde görkemli başlangıç zamanlarıyla örtüşür. Kozmozun yaratılışı, yeni bir dönemin başlangıcı, yeni bir dünyanın ortaya çıkışı, herhangi bir gerçeklik düzleminde başka bir hayatın başlaması gibi zamanlar bu olguyla paraleldir.¹⁵³

Yukarıdaki anlatılanlardan şöyle bir sonuca varmak mümkündür. Kozmik öğelere bırakılan çocuk, aslında insanî özellikleri aşarak insanüstü bir konuma yükselir. İnsanlar nasıl topraktan gelmişse Toprak Ana, kendisine bırakılan kimsesiz çocuğu korur, kollar ve onu büyütür. Terk edilen çocuklar sıradan bir insan değildir. Su, toprak gibi kozmik öğeler arasında bırakılan çocuk, yaşamına devam eder. Yerin sıcaklığını ve kutsallığını paylaşarak insanüstü bir varlık derecesine ulaşır. Bazen bir aziz, bazen bir kahraman, bazen de Musa gibi bir peygamber olabilir.

4.4. Ölülerin Toprağa Gömülmesi Âdeti

Eliade, arkaik insanların ölen insanı toprağa gömme âdeti üzerinde çalışmıştır. Bu uygulamanın altında yatan sebep ise yeniden doğma inancıdır. Bu âdet doğrudan mezarlıklarla ilgilidir. Mezarlıkların büyüsel ve dinsel anlamı vardır. Hayata, kainattaki her şeye ve kendilerine çok zengin anlamlar yükleyen arkaik insan için, toprağa gömme önemli bir uygulamadır. Mezarlara gömme diğer toprak uygulamalarından farklıdır. Diğer uygulamalarda canlı insan aktif iken, bu uygulamalarda ölü insanlar önemlidir.

Eliade’a göre en eski zamanlardan beri, kırmızı toprak boya, ölüm sonrası hayata inancı simgelemektedir. Çünkü kırmızı, kanı ifade eder. Kan ise hayatın ve canlılığın

¹⁵² Çıkış, 2/2-10

¹⁵³ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s.252.

ifadesidir. Avrupa, Afrika, Tasmanya ve dünyanın birçok yerinde cesedin veya mezarın üstüne kırmızı boya serpilir. Ölümden sonrası hayata, ahirete inanan topluluklarda rastlanır. Ölümden sonrası hayat tinsel yani ruhsal nitelikli bir varoluş biçimidir. Daha önce de ifade edildiği gibi, mezarlıklar ve mezar ölünün ruhunun hapsedildiği yerlerdir, ölen kişinin ruhundan gelecek kötülükleri korumak için yapılan yerlerdir. Durum böyle iken, cesedin gömülme tarzı dikkat çekicidir. Çünkü ceset, Toprak Ananın bağrına, cenin biçiminde gömülür ya da cenin biçiminde bağlanmaktadır. Böyle bir gömme tarzı arkaik insanın yeniden doğuş inancına sahip olduğunu göstermektedir.¹⁵⁴

Üst paleolitik çağda toprağa gömme uygulamasının yaygınlaşmış olduğu görülmektedir. Yine bu dönemde de cesetlerin üzerine hayatı simgeleyen kırmızı boyalar serpilir. Ayrıca cesetlerin gömüldüğü çukura deniz kabukları, kolyeler ve küpeler, hayvan kafatasları ve kemikler konulur. Ölüyle beraber şahsi eşyaların gömülmesi tartışmalı bir konudur. Ancak, böyle bir uygulama öldükten sonra yeni bir hayatın varlığına inanıldığını göstermekle kalmaz, üstelik ölen kişinin öteki dünyada yaşamaya devam etme isteğini de göstermektedir.¹⁵⁵

Mezar yönlerinin doğuya dönük olması ilgi çekici bir durumdur. Mezar yönlerinin doğuya dönük olması, ruhun kaderini, güneşin hareketiyle uyum içine sokma niyetini taşıdığını gösterir. Yani doğuya dönük mezar yönü, yeniden doğuşu, ölen kişinin aynı işe öteki dünyada da devam edeceğine inanıldığını gösterir. Çünkü güneş doğuşu ile dünyaya gelmeyi ve dünya hayatını temsil ederken, batıda kaybolmasıyla da ahireti ve tinsel hayatı simgeler.¹⁵⁶

Eliade, Kolombiya'daki Kogi yerlilerinde bir genç kızın gömülmesi ritüeli ile, Mezar-Toprak Ana arasındaki ilişkinin var olduğunu gösterir. Mezar yerini seçen şaman birçok ritüel yapar. Mezar, ölümün köyü, ölümün törensel evi ve rahim olarak görülür. Kız kefene sarılır, mezarın dibine küçük yeşil taşlar, deniz kabukları, sümüklü böcekkağıdı konulur. Daha sonra şaman, cesedi kaldırmaya çalışıyormuş gibi yapar. Sanki ceset çok ağırmış gibi sendeler ve dokuzuncu denemesinde kaldırır. Ceset başı doğuya gelecek şekilde konulur ve kapatılır. Daha sonra bunları diğer ritüeller izler. Bu ritüelde şamanın, cesedi dokuzuncu denemesinden sonra kaldırması, dokuz aylık gebelik sürecinin ters yönde işleyişini simgeler. Dolayısıyla bedenin tekrar cenin haline

¹⁵⁴ Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, I, s. 23- 24.

¹⁵⁵ Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, I, s. 24.

¹⁵⁶ Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, I, s. 25.

gelişini ifade eder. Deniz kabukları üretkenliği ve cinselliği simgelediği gibi ailenin yaşayan bireyini de temsil eder. Mezara konulan sümüklü böcek kabuğu ise ölü kızın eşini simgeler, eğer bu nesne konulmazsa arkaik insan, genç kızın öbür dünyaya varır varmaz kendine bir koca isteyeceğine, böyle bir isteğin ise kabileden bir genç erkeğin ölmesine neden olacağına inanılır. Ayrıca sümüklü böcek ay ve güneşe benzer. Ay geceleyin gökyüzünde görünerek hayatı, gündüz gözden kaybolarak ölümü simgelediği gibi, güneş de gündüz çıkarak varoluşu; dünyayı, gece görünmeyerek ölümü; ahireti simgeler.¹⁵⁷

Ölünün toprağa gömülmesi âdeti birçok şeyi gözler önüne sermektedir. Arkaik insan, çok zengin bir imgeler ve hayatı anlamlandırma yetisine sahiptir. Ölü gömme töreninde Toprak Ana, su, güneş ve gökyüzü simgeciliği iç içe geçmiştir. Bu durumu Eliade'ın indirgemeciliğe karşı çıkmasıyla açıklamak mümkündür. Ayrıca, arkaik zihniyet mezarlık ile rahmi birbirine benzeterek bir bakıma Toprak Anaya öykünmüş ve ona sığınmıştır.

4.5. Giriş Törenleri ve Ergenlik Giriş Törenlerinde Ergen İnsanı Çukura Gömme Âdeti

4.5.1. Giriş Törenleri

Yapılan bilimsel araştırmalar, çoğu ilkel topluluklarda geçiş âyinleri adı verilen “inisiasyon töreninin” varlığını gösterir. Bu törene, geçiş kuttöreni de denilmektedir.¹⁵⁸, uygulanmasıyla bir şahsın herhangi bir toplum veya cemiye tam üyeliğe kabul edilmesini sağlar. Üyeliğe kabul törenleri, ferdin içinde bulunduğu hayat seviyesinden diğer bir seviyesine geçiş törenleri ile beraber doğum, ölüm ve evlilik törenlerini de içermektedir.¹⁵⁹ İnisiyasyon, fiziksel değil tinsel bir yeniden doğuş olmakla birlikte cinsel olgunluğu, kutsal yaşama ve kültür yaşamına katılmayı içerir.¹⁶⁰

Giriş törenleri ile genellikle şifahî öğretiler ve kurallar anlaşılmaktadır. Bu törenler sayesinde, kişinin dinî, sosyal ve kültürel statüsünde köklü bir değişiklik

¹⁵⁷ Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, I, s. 26.

¹⁵⁸ Evelyn Reed, **Kadının Evrimi II**, çev. Şemsa Yeğin, İstanbul 1995, s. 21.

¹⁵⁹ Eric J. Sharpe, **Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram**, çev. Ahmet Güç, Bursa 2000, s. 91.

¹⁶⁰ Mircea Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, çev. Sema Rifat, İstanbul 2001, s. 109.

olduğuna inanılmaktadır. Yani böyle bir tecrübe ile kişinin var oluşu değişmekte, kişi giriş sonunda tamamen farklı bir fert olmaktadır.¹⁶¹ Eliade giriş törenlerini üç büyük kategoriye ayırır:

Birinci gruba giren giriş törenleri kollektif kuralları ihtiva eder, yani cemaatin bütün üyeleri aynı kurallara uymak zorundadır. Bu tür merasimler; olgunluk merasimi, kabileye giriş merasimi veya yaş sınıfı girişi merasimi gibi ifadelerle belirtilir.

İkinci kategoriye, gizli bir cemaate katılma merasimi girer. Bir derneğe ya da cemaate girmek büyük bir sorumluluk gerektirir. Örneğin cemiyete giren kişinin sırları saklaması gerekir. Genelde gizli derneklere Doğu-Yunan sır dernekleri örnek verilebilir. Üçüncü giriş merasimi, mistik temayülleri ifade eder. Eliade, Demircilikteki erginleme ritüelleri ile, Şamanizimdeki ritüeller buna örnek gösterir.¹⁶²

4.5.2. Erginleme Ritüelleri ve Ergin Kişiyi Toprağa Gömme Âdeti

Geçiş âyinlerinden en önemlisi, yeni yetmenin, yetişkinler topluluğuna katılması sırasında yapılanıdır. Bu geçişe erginleme adı verilir. Törenin amacı, kişiyi bir önceki toplumsal statüsündeki kurallar ve davranışlar sisteminden tümüyle kurtarmaktır. Tören sonunda kişi yaşadığı kültürün modeli haline geleceği gibi bu tören ile toplum, dinî yönden yenilenmektedir. Erginleme sırasında kişiye toplumun, kültürü, gelenekleri, mitleri anlatılır. Bundan dolayı erginlenen kişinin ritüel sonunda tümüyle eski benliğini yitirip yeni bir benliğe sahip olduğuna inanılmaktadır.¹⁶³ Hatta erginleme sırasında kişiye yeni bir ad verilmektedir. Ad önemlidir. Çünkü sihirli bir güce sahip olup onu taşıyanın özünü yansıtır.¹⁶⁴

Diğer giriş törenlerinde olduğu gibi, erginleme âyinlerinde de kişi, tabiatüstü varlıklar tarafından yapılan bir işlemi tekrarlar. Bu işlemde, insanın her şeyi kutsallaştırmaya olan eğilimi görülmektedir. Ergenlik giriş törenleri çok çeşitli şekillerde yapılır ve kültürden kültüre değişir.¹⁶⁵

¹⁶¹ Eliade, **Dinin Anlam ve Sosyal Fonksiyonu**, s. 127.

¹⁶² Eliade, **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu**, s. 128.

¹⁶³ Eliade, **Dinin anlamı ve Fonksiyonu**, s. 128.

¹⁶⁴ Berktaş, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, İstanbul 200, s.53.

¹⁶⁵ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 122; Eliade, **Dinin Anlam ve Fonksiyonu**, s. 129.

Bu tür uygulamalarda söz konusu olan, yeniden doğmasını sağlamak amacıyla acemi çocuğu embriyon haline getirmektir. Yeni yetme inisiyasyon aracılığı ile hem toplumsal açıdan sorumluluk taşıyan hem de kültür bakımından bilinçlenmiş bir kişi durumuna gelmektedir. Regressus ad uterum yani döl yatağına geri dönme, topluma yeni katılan gencin, ya bir kulübeye kapatılması ve simgesel olarak bir canavar tarafından yutulması, ya da Toprak Ananın döl yatağı ile özdeşleştirilmesinden dolayı, ergenin toprağa gömülmesi şeklinde gerçekleşir. Hindistan’da önce Upanayama töreni yani, erkek çocuğun kendisine hocalık edecek kişinin yanına girişi vardır. Gebelik ve yeniden doğuş motifi burada açıkça belirtilmiştir. Hocanın erkek çocuğu bir embriyon haline dönüştürdüğü ve onu karnında üç gece taşıdığı söylenir. Upanamayı gerçekleştirmiş kişinin ikinci kez doğduğu varsayılır.¹⁶⁶ Döl yatağına dönüş evrenin kaos öncesi durumuna yada embriyon durumuna gerilemesidir. “Regressus ad uterum” ilişkin mitler ve inisiyasyon ritlerinin şu olguya açıklık getirmektedir. “Ad originem” yani kökene dönüş, yeni bir doğuşu hazırlar. Ama burada fiziksel doğuşu tekrarlamaz. Aksine burada tinsel yani ruhsal bir varoluş, bir sıçrama biçimi vardır. Bütün erginleme ritüellerinde ortak özellikler vardır. Eliade’ın anlatımlarından ortak özelliklerin şunlar olduğu söylenebilir. Arkaik zihniyet içinde bulunduğu varoluşu beğenmemektedir. Bulunduğu durumdan kurtulmak için, tinsel, ruhsal bir açılım bir sıçrama göstermek istemektedir. Bununla her şeyin yaratıldığı ilk döneme dönmek istemekte ve bazı ayinler gerçekleştirmektedir¹⁶⁷.

Ergenlik giriş törenleri ilkel kabilelerde cinselliğin açığa çıkarılması için de yapılmaktadır. Bu tecrübenin yaşanmasıyla çocukluk aşılar ve ergen yaşadığı kültürün modeli haline gelir. Bu tören ile toplum dinî yönden yenilenir. Çünkü tören esnasında ergen kişiye, toplumun kültürü, mitleri, gelenekleri anlatılır. Diğer giriş törenlerinde olduğu gibi erginleme ayinlerinde de kişi mitolojik zamanlarda tabiat üstü varlıklar tarafından yapılan bir işlemi tekrarlar.¹⁶⁸ Bu işlemde arkaik insanın her şeyi kutsallaştırmaya olan eğilimi görülür.

Ergenlik giriş törenleri, çok çeşitli şekillerde yapılır ve ürkütücü denemeler ihtiva eder. Onun çeşitliliği kültürden kültüre ve zamandan zamana değişir. Bu törenler, erginleme törenine girecek kişiyi bir süreliğine anneden ayırma; kendisine rehberlik edecek hocası ile uzun bir süre bir arada kalma, çok sayıda hayvan türlerini yememe,

¹⁶⁶ Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, s. 107.

¹⁶⁷ Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, s. 108.

¹⁶⁸ Eliade, **Dinin Anlam ve Sosyal Fonksiyonu**, s. 128.

diş çıkartma, sünnet olma, kan aldırma, kulübelere, çadırlara kapatma, bazen de toprağa gömme şeklinde görülmektedir. Toprağa gömme uygulamasında, birçok ilkel kabilede ergen kişi simgesel olarak öldürülür, bir çukura gömülerek üzeri toprakla örtülür. Kişi mezardan kalktığında yeni bir insan olarak kabul edilir. Çünkü Toprak Ana onu yeniden doğurmuştur. Kişi yeniden doğarak, geçmiş hayatını, aile ilişkilerini, isimlerini, geçmişi ve her şeyi unuttur. Çünkü toprağın temizleyici ve yeniden doğurucu özelliği vardır.¹⁶⁹

4.6. Suçluların, Hastaların ve İhtiyarların Toprağa Gömülmesi Âdeti

İlkel insan çocukları ve ihtiyarları hasta oldukları zaman toprağa yatırır. Bu ayinin vaftiz gibi büyüsel bir değeri vardır. Bu hastalıkların iyileştirilmesini amaçlayan bir uygulama olmakla beraber, özellikle yaşlıların gençleştirilmesini de sağlar. Toprağa yatırılan hasta ve yaşlı insan yerde yattığı sürece “regressus ad uterum” yani ana rahmine dönüşü yaşar, bu şekilde kişi bir embriyon haline gelir ve yeniden doğar; dahası embriyon haline gelen kişi tinsel olarak da yeniden doğar.¹⁷⁰ Aynı şekilde İskandinavya’da bir cadı canlı canlı toprağa gömülür ve üzerine tohum ekilir, ürün toplandığında cadının sonsuza kadar sürecektir olan lânetten kurtulabileceğine inanılır. Çok hasta olan çocuğa da aynı uygulama yapılır. Çocuklar gömülüp üzerine tohum ekilir, bu tohumlar çiçek açtığında onların iyileşeceği düşünülür.¹⁷¹

4.7. Ölü Çocukları Toprağa Gömme Âdeti

Toprak Ana ile ilgili farklı bir başka tapım ve uygulama ölümlerin gömülmesidir. Bu uygulamada yetişkinler öldüklerinde yakılır çocukların ise gömülmektedir. Yetişkinler ve çocukların her ikisi de topraktan gelmiştir ve toprağa dönecektir. Yetişkinlerin külleri toprağa gömülürken çocukların bedeni toprağa gömülür. Buradaki farklı uygulamanın sebebi çocukların öldükten sonra yeniden doğacağına inanılmasıdır.

172

¹⁶⁹ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 122; Eliade, **Dinin Anlam ve Sosyal Fonksiyonu**, s. 129.

¹⁷⁰ Eliade, **Demirciler ve Simyacılar**, s. 138.

¹⁷¹ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 122; Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 253.

¹⁷² Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 252.

Ölü çocukları toprağa gömmе âdeti, onların gömüldükleri yerle ilgili olarak değışiklikler gösterir. Örneğin Kuzey Amerika’da Huranlar ölü çocukları yolların altına gömerler; çünkü bu çocuk öldüğünde yoldan geçen kadınların içine girerek yeniden doğacağına inanırlar. Huranlar’dan farklı olarak Andamanlılar da küçük çocukları öldüğünde kulübedeki ocağın altına gömerler. Çocuğu toprağa gömmе adetinde dikkati çeken bir husus, çocuğun cenin şeklinde gömülmesidir. Ceset cenin biçiminde gömülür ki Toprak Ana onu ikinci kez doğursun. Eğer baba hasta ise çocuk canlı canlı toprağa gömülerek Toprak Anaya adanır. Mayalar’da ise kuraklık baş gösterdiğinde çocuklar kurban olarak toprağa sunulur. Burada babanın üremede biyolojik yönünün bilinmediğı düşüncesiyle karşılaşılmaktadır. İlkel insana göre insanlar anne karnında yaşamadan önce mağaralarda, kaya kovuklarında, çatlaklar ve yarıklarda yaşarlar. Bir kadının oradan geçerken karnına girerler.¹⁷³

4.8. Toprak Ana’ya Saygı

Arkaik zihniyete göre toprak hem yer üstüyle hem de yer altıyla, yani çevresiyle ve bütünüyle sonsuz bir üretkenlik kapasitesine sahiptir. Toprak bazı yerlerde bir ana tanrıça ve bereket tanrıçası olmadan önce ana yani Terra Matterdir. Bu nedenle Yeryüzü Ana’ya birçok kabile dinsel saygı gösterir. Ummatilla kabilesinde Shomella adlı bir peygamber müridlerine toprağı eşelemeyi ve toprakta çalışmayı yasaklar. O, şöyle der: “Benden toprağı işlememi mi istiyorsunuz? Anamın göğsüne batırmak için bıçak mı alacağım? Eğer öyle yaparsam öldüğüm zaman artık toprak beni koynuna almayacaktır. Benden onu çapalamamı ve taşları kaldırmamı mı istiyorsunuz? Kemiklerine varıncaya kadar etlerini mi yaralayacağım? Fakat öyle yaparsam, yeniden doğmak için artık bedenine giremem. Benden ot ve saman yolarak bunları satmamı mı istiyorsunuz? Ama anamın saçlarını kesmeye nasıl cüret ederim.”¹⁷⁴

Toprak Ana’ya karşı duyulan bu dinsel saygı beraberinde pek çok uygulamayı getirmiştir. Örneğin Orta Hindistan’ın ilkel Dravit kavimlerinden Baigalar’ın üyeleri göçebe tarımı uyguladılar, bazı orman yangınları sonucunda kül altında kalmış topraklarda tarım yaptılar. Böyle bir uygulamanın sebebi sabanla Toprak Ananın bağrını açmanın günah olduğunu düşünmeleridir. Yine burada da günahla beraber korku

¹⁷³ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 253.

¹⁷⁴ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 117; Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 248.

duygusu görülür, çünkü bir kötülük yapıldığında toprak onu kabul etmeyecektir. Toprak Ana'nın insan gibi canlı olduğu, onun gibi acı çektiğine inanıldığına dair Eliade'ın eserlerinde birçok kanıt vardır. Farklı bir uygulama Votyoklar kabilesinde görülür. Votyoklar kabilesi halkı adaklarını sadece sonbaharda çukura koymazlar; çünkü bugün toprak uyur, bu nedenle toprağı rahatsız etmemek gerekir. Yine Çeremistler toprağın hasta olduğunu düşünürler ve üstüne oturmaktan kaçınırlar. Bu tür toprağa bağlı din uygulamalarından bazıları günümüze kadar gelebilmiştir. Mesela ölü pastası adetinin kökeni eski Yunan'dır.¹⁷⁵

Burada toprağa duyulan saygı dikkat çekicidir. İlkel zihniyet toprağı bir canlı olarak düşünür. Ona yapılacak herhangi bir müdahale onu incitecek onu üzecek daha da kötüsü ağrılar içinde ıstırap çekmesine sebep olacaktır. Bu nedenle toprak eşelenmez. Toprağa fazla acı çektirilmez. Arkaik insanın toprağa karşı hisleri sevgi, saygı ve beraberinde korkudur; korkudur çünkü eğer insan toprağı rahatsız eder yaralarsa öldüğünde Toprak Ana o kişiyi koynuna almaz ve insanı ana sıcaklığından mahrum eder. İnsan yeniden doğmak istiyorsa toprağa girmek zorundadır. Toprağa ihanet ettiği müddetçe toprak onu kendi bedenine almaz. Hâlâ günümüz Türkiye'si'nde bazı yerlerde halk arasında kötü olarak bilinen bir kişi öldüğünde toprak onu kabul etmez gibi ifadeler kullanılır. Toprak ihanet etmese bile bir kişinin kötülüğünü vurgulamak için bu tür deyimler sıklıkla kullanılır.

4.9. Toprak Ana Kadın ve Üretkenlik

4.9.1. Tarla ile Kadının Üretkenlik Yönünden Benzerliği

Mircea Eliade'ın eserlerinde öne çıkan özelliklerden biri de kadının toprakla mistik bir dayanışma içinde olduğunun vurgulanmasıdır. Çocuğun dünyaya gelmesiyle toprağın verimliliği birbirine benzer. Üretkenlik ve doğum ile ilişkili tüm dinsel deneyler kozmik bir yapıya sahiptir. Bu nedenle olsa gerek kadının kutsallığı, toprağın kutsallığına bağlıdır. Kadının üretkenliği, kozmik bir modele sahiptir. O, ilk örneği yani Toprak Ana'yı örnek alır. Burada aklımıza hemen kutsal evlilik gelir. Çünkü bazı dinlerde kozmik yaratılış, Gök Tanrı ile Toprak Ana arasındaki kutsal evliliğin

¹⁷⁵ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 249.

sonucudur. Bu düşünceye Asya, Afrika, Okyanusya, Endonezya, Amerika gibi dünyanın birçok yerinde rastlanır. Kozmik efsane insanların model aldığı en güzel örnektir.¹⁷⁶

Polinezya’da kısır bir kadın döllenmek istediğinde toprağa yatırılarak Toprak Ana’nın davranışını taklit eder ve böylece kozmik mitos tekrarlanır. Boşanma sırasında gökyüzü ile yeryüzünün ayrılmasını canlandıran bir dua okunur. Kozmik mitos, sadece evlilik için değil bütünlüğün restorasyonunu amaçlayan her türden tören için örnek model oluşturur. Dünyanın yaratılışı mitosunun çoğaltma, doğurganlık, doğum, tarımsal etkinlikler vs. ile bağlantılı olarak tekrarlanmasının nedeni de budur.¹⁷⁷

Ekili tarlanın üretkenliği ile kadının üretkenliği arasında bir dayanışmanın oluşu, genellikle anaerkil toplumlarda yani tarım toplumlarında görülür. Asırlar önce Yunanlılar ve Romalılar’da ekili tarla ile kadın üreme organı olan rahim, birbirine benzetilirken tarım hasadının alınmasıyla doğum birbirine eşit tutulmuştur. Çünkü Toprak Ana, bağrında tarım yapılmasıyla ürün veriyorsa kadının da, doğum sonu ürünü çocuktur. Ekili tarla ile rahmin ve doğumun özdeşleştirilmesi yalnızca Romalılar ve Yunanlılar’da görülmemiştir. Bu özdeşleştirilme birçok toplumda görülmüş ve çok sayıda inanışlara ve âyinlere sebep olmuştur. Örneğin Aiskhylos kendisinin yaratıldığı kutsal saban izine, tohum ekmeye cüret ederek kanlı bir dalı oraya diker. Nasıl kadınla toprak, ekinle doğum özdeşleştirilmiş ise erkeklik organı ile saban özdeşleştirilmiştir.¹⁷⁸

Toprak Ana ile kadının özdeşleştirilmesi tarım toplumlarında görülmektedir. Bu toplumlarda anaerkil bir yapı mevcuttur. Erkek avla uğraşırken toprak ile uğraşan kadındır. Toprağı ve mikrokozmosu izleyen kadın mevsimlerin özelliğine göre bitkilerin döllenmesi, büyümesi, gelişmesi, tohumunu dökmesi daha doğrusu hayatın sürekli kendisini yenilemesini izlemiştir; daha sonra erkeğin tarım işlerinde daha etkili hale gelmesiyle sabanla erkeklik organı özdeşleştirilmiştir. Nasıl kadının rahmine sperm koyan penis ise toprağın içine tohumun koyulmasını sağlayan ve toprağı dölleyen de sabandır. Arkaik zihniyetin yine burada da bitkiler ve diğer canlılara bir kişisel özellik atfettiği görülmektedir.

¹⁷⁶ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 122.

¹⁷⁷ Eliade, **Ebedi Dönüş Mitosu**, s.38.

¹⁷⁸ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 258.

4.9.2. Kadın, Tarla ve Üretkenlik Arasındaki İlişkiler

Tarım, kadınların buluşudur. Erkekler avcılıkla uğraşırken doğa olaylarını izleyen kadın olmuştur. O, sadece bitkilerin üremesi ve büyümesini gözlemlememiş, öteki yer, ay gibi kozmik üretkenlik merkezleriyle de ilgilenmiştir. Tarımı bulan kadınlar olduğu gibi bugün hâlâ, tarımın kadının tekelinde olduğu yerler vardır. Bu yerlerde kadının üretkenliği ile toprağın hasadının verimli olması arasında bir ilişkinin varolduğuna dâir inançlar gelişmiştir. Örneğin Uganda'da kısır bir kadın bahçe için tehlikeli olabilir ve sırf kısır olduğundan dolayı kocası onu ekonomik sebepleri bahane ederek boşayabilir. Aynı inanış Hindistan ve Güneydoğu Asya'daki Bhatu kabilesinde de görülür. Güney İtalya'da eğer toprağı bir kadın ekerse hasadın bol olacağına inanılır. Bornea'da çeltik üretiminde kadınlar daha etkindir. Sebebi ise kadının bizzat kendisinin üretici ve doğurgan bir güce sahip olmasıdır. Arkaik insan, kadına çeltik ekimini vermekle, kadındaki bu üretkenlik gücünden faydalanmak istemiştir. Erkekler çalı çırpı kesmekle görevli iken kadınlar tohumları seçer. Çünkü toprağın daha iyi hasat vereceğini kadın daha iyi anlar. Kadınlar çeltik bitmeye başladığı zaman tüm geceyi çeltik tarlasında geçirir. Bu uygulamayla hem kadının kendi üretkenliğinin artması hem de çeltiğin bol ürün vermesini sağlamak hedeflenmiştir.¹⁷⁹ Karşılıklı üretkenliğin sağlanmasının sebebi kadınlara toprak arasında mistik bir dayanışmanın varlığının söz konusu olmasıdır.

Buna benzer, bir uygulamaya Orinaca Kızılderililerinde rastlanır. Bu uygulamada sadece mısır ve kök ekme işi kadınlara bırakılır, bunun sebebi kadınların doğurganlık özelliğinden dolayı, ektikleri tohumun erkeklerin ektiği tohumlardan daha bereketli olduğuna inanılmasıdır. Yine buna benzer şekilde Niasta' da bir kadın tarafından ekilen palmye ağacı bir erkeğin diktiğinden daha fazla özsu ve meyve verir.¹⁸⁰

Kadınla ekili yer arasındaki ilişkiye benzer ilişki, tarımda erkeğin rol almasıyla sabanla erkeğin cinsel organı arasında bir özdeşleştirme sonucunu doğurmuştur. Bu dayanışma sonraki tarımsal inanışların ve ritüellerin kökeni olmuştur.

¹⁷⁹ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 259.

¹⁸⁰ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 259.

4.9.3. Kadın, Cinsellik, Tarım ve Üretkenlik

Kadın ile toprak arasında mistik dayanışmanın olduğunu daha muhakkaktır. Buna göre kadın toprağın kutsallığını paylaşır. Bazı dinlerde Toprak Ana'nın kendi başına gebe kaldığına inanılmıştır. Bu inanç üremede erkeğin etkin olduğunun bilinmemesi olgusuyla paraleldir. Toprak Ana'nın kendi başına gebe kalabilmesi demek, gebe kalmak için bir babaya ihtiyaç duymaması demektir. Bu tür eski fikirlerin izleri, Akdeniz tanrıçalarının tanrı doğurmalarına dair efsanelerde görülür. Hesiodas'a göre Toprak (Gaia) Uranus'u doğurmuştur. Başka Eski Yunan tanrıçaları da tanrıların yardımı olmaksızın doğurmuşlardır.¹⁸¹

Yine Hesiodas'a göre; başlangıçta yalnız kaos (Abis) vardı. Sonra onun içinden geniş böğürlü Gaia (yer) ve Eros çıktı. Daha sonra Gaia kendine eşit dört bir yanını saran Uranus'u, yıldızlı göğü yarattı. Bu kutsal evlilikten ikinci tanrı kuşağı Uranus'un evlatları dünyaya geldi. Altı Erkek Titan (İlki Okeanos, sonuncusu Kronos) ve Altı Dişi Titan (Rhemia, Tehemis, Minemosyme) tek gözlü üç Kylop ve üç Hekatonikheir (yüzkollular)¹⁸²

Kadın ile toprak arasında var olan bu mistik dayanışma düşüncesi, beraberinde bir çok inancı ve âyini getirmiştir. Örneğin Finliler'de ilginç bir uygulama vardır. Tohumu tarlaya taşıyan kadınlardır. Onlar, tohumları menstruasyon-adet oldukları dönemde üzerlerindeki giysilerle, bir fahişenin ayakkabısı içinde ya da gayri meşru bir çocuğun çorabının içinde taşırlar. Her üç kişinin, yani tohumu taşıyan genç kız, fahişe ya da gayri meşru çocuk üretkenliğin, cinselliğin oldukça güçlü bir taşıyıcısı oldukları için böyle bir uygulama yapılmış olabilir. Yine Estonyalılar'da keten tohumlarını genç kızlar taşıdığı gibi, Almanlar'da tohumları ekenler evli ve özellikle gebe kadınlardır. Toprağın bereketiyle kadınların üretici, yaratıcı güçleri arasındaki mistik bağ, tarımcı zihniyetin temel güdüsüdür.¹⁸³

Finli çiftçiler ilginç bir uygulama yapmaktadırlar. Onlar tohumları tarlaya ekip daha sonra memelerinden süt damlatmaktadırlar. Bu uygulamanın ölümlere bağış, verimsiz tarlaların ve kısır kadınların bitkiler üzerindeki olumlu etkiyle verimli hale getirilmesi gibi bir çok amacı olabilir. Törenselleşmiş cinselliğin, tarımsal faaliyette oynadığı

¹⁸¹ Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. 123; Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 243.

¹⁸² Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, s. 305.

¹⁸³ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 325.

rol önemlidir. Bu rol bilindiği için Finlandiya ve Estonya’da tohumlar geceleri cırılçıplak ekilirdi. Bu uygulamayla, hasadın çabuk büyümesi sağlanmaya, hasat kem gözlerden saklanmaya çalışılırdı. Benzer şekilde Hindu kadınlar geceleri tarlaları cırılçıplak sürerlerdi. Hindular’da çok ilginç ve farklı bir uygulama görülmektedir. Yılın ilk ürünü için saban suyla yıkanır. Buradaki su yağmur anlamına geldiği gibi, tohum anlamına da gelir. Finlandiya, Almanya ve Estonya’da çiftçilerin suyla ıslatılması adeti vardır.¹⁸⁴

Bütün bu uygulamaların sebebi, kadının cinsel gücünden ve üretkenliğinden toprağın faydalanabileceği düşüncesidir. Tarımın gelişmesiyle erkek, giderek tarımda daha fazla rol oynamaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak erkek, kendisini toprağı dölleyen tohum olarak görmeye başlamıştır.

4.9.4. Kadın ve Toprak Özdeşleştirilmesinin Yaygınlığı

İnsanlık tarihinde doğurgan bir kadınla, ekilmiş ve hasat veren bir toprağın özdeşleştirilmesi çok sık karşılaşılan bir realitedir. Örneğin Vievdet’ta ekilmemiş bir yer, kısır bir kadına benzetilmiştir. Mısırlılar’da ise Mısır Kraliçesi kendisini hiçbir şeyin yetişmediği bir tarla gibi hissettiğini ifade etmiştir. Baal, tarlaların kocası olarak adlandır. Sami halklarında toprakla tarımın, özdeşleştirilmesi yaygın bir şekilde görülmektedir. Kur’an-ı Kerim Bakara Suresi 223.Ayette “Kadınlarınız sizin tarlalarınızdır. Tarlalarınıza nasıl isterseniz öyle girin. Kendiniz için önceden hazırlık yapın...”der. Hindular ekili toprakla kadının üretkenlik organı olan rahimi, tohumla ersuyunu özdeşleştirirken, Manu yasaları kadının bir tarla olarak kabul edilebileceğini, erkeğin de tohum olduğunu söyler.¹⁸⁵

Avusturyalılar ise çok ilginç bir üreme ayinine sahiptirler. Bu ayinde Okları erkeklik organı gibi tutarlar ve kadınların üreme organına benzer bir çukurun etrafında dans ederler ve sonunda toprağa sopa dikerler. Kadın ve cinsellik ile ekin ve tarlaların bereketi arasında bir ilişkinin varlığı bu ayinde görülmektedir. Tarlayı sabanla ilk defa kızlar sürer. Bu uygulama Tanrıça Demeter ile İason arasında tarla yeni açıldığı sıradaki birleşmelerini hatırlatır.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 326.

¹⁸⁵ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 221.

¹⁸⁶ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 261.

Bu tür törenler aslında tarımla ilgili yapıları açığa vurmaktadır. Kadın ve Toprak Ana ile özdeşleştirme genelde her toplumda vardır. İnanışlar benzer olsa da ritüeller farklı olabilir. Ama âyinlerinde ortak özelliği kadının bereketin simgesi ve gücüne sahip olması ve kadının bu bereketini Toprak Ana'dan almış olmasıdır.

SONUÇ

Dinin tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Yapılan araştırmalar yeryüzünde dinsiz toplum olmadığını göstermiştir. Çünkü din insan içinde çok gerekli olup dini duygu ve düşünce insanın varoluşsal bir gerçeğidir. İster modern, ister ilkel olsun insan bir şeye tapma ihtiyacı hissetmiştir. İnandığı bu şeyin adı bazen gök, bazen yer, bazen bir hayvan olmuştur. Gök ve yer en eski tapıma sahiptir. Bununla beraber ilk tapıma hangisinin sahip olduğu açık ve net değildir. Farklı kabileler farklı dönemlerde Gök’e yada Toprak Anaya tapmış olabilir.

Gök ile Toprak Ana ikilisinin bir bütün oluşturduğu düşünülmüştür. Gök koca olarak, yer onun eşi olarak düşünülmüştür. Üstelik göke “baba”, “efendi” yere ise “ana” denilmiştir. İlkel insanı Gök’e Ana yere ise Baba demesi bizi onun düşünce yapısını gösterir. O somut bir şekilde düşünmektedir. Gök baba gibi otoriter, yargılayan ödüllendiren olduğu gibi yer ise koruyucu kollayıcı doğurucu ve üretkendir. Eliade’ın da eserlerinde belirttiği gibi Yüce Tanrı olarak göğün kendisine değil aşkınlık, sonsuzluk ve yücelik gibi anlamları ifade eden gökte bulunduğu inanılan “şeye” tapılmıştır. Bu inanış göçebe toplumlarda kendini göstermiştir. Çünkü çoban olan göçebeler sürülerini meralarda otlatmak ve su bulmak zorundadır. Meralar da gökten yağacak yağmurla yeşerip büyüyecektir.

İnsanoğlunun tarımı keşfetmesi hayatında köklü değişikliklere sebep olmuştur. Bundan sonra hayvan dünyasıyla dinsel nitelikli ilişkilerin yerini insan ile bitki almıştır. Tarımın keşfedilmesine kadar erkek hayvancılık ve avcılıkla uğraştığı için, hayatın özünü kan ve kemik temsil ettiği halde, o andan itibaren kadın ve dişiliğin kutsallığı ilk sıraya geçmiştir. Artık erkek dışarıda av işleriyle uğraşırken, kadın bitkilerle, tarlayla uğraşarak evin ekonomisini kendi tekeline geçirmiştir. Bunun sonucu olarak ise anayer ya da anaerkil aile tipi görülmeye başlanmıştır. Böyle bir durum ekonomik hayatta etkin olan cinsin toplumun kültürel yapısını etkilemekteki rolünü göstermektedir.

Tarlayla ilgilenen kadın bitkilerin yeşermesini, sararmasını, toprağın uyanışını ve doğuşunu izlemektedir. Kadının kendisi de doğurgandır. Bu nedenle toprağın bereketi ile kadının doğurganlığı uyumludur. Çünkü bu iki üretken, yaratılışın ve doğurganlığın sırrını bildiği için birbirinin dilini anlamakta, kadın toprakla uğraşırken toprağın

Üretkenlik gücünden faydalandığı gibi toprağa da üretkenlik katmaktadır. Bu nedenle eski çağlardan beri, hâlâ günümüzde bile bazı yerlerde, toprağın ekimi, dikimi ve hasadından kadın sorumludur. Çünkü erkeğe oranla kadının diktiği fidan, ektiği her Şey daha iyi olacağı düşünülmektedir. Toprak tanrıçalarına sunguları kadın sunmakta hatta bazı yerlerde kızlar toprağa adanmaktadır.

Kadının ve toprağın üretkenliği eski çağlardan beri insanların ilgisini çekmiştir. Erkeğin üremedeki rolünün farkında olunmadığı dönemlerde, kadının çocuğu yalnız başına doğurduğuna inanılmıştır. Buna paralel olarak toprağın da kendi başına doğurduğuna inanılmıştır. Hem kadının hem de toprağın kendi başına doğurması Eski Yunan tanrıçalarının kendi başına doğurması mitiyle örtüŐmektedir. Arkaik insan için her Şey gibi toprakta canlıdır.

Toprak Ana kadın olarak görülmüş, ona sayęı gsterilmŐ, onun bağrına sığınılmıŐtır. Bütün bu inanç ve sayęı toprak uygulamalarını beraberinde getirmiştir. Yalnız bu uygulamalarda toprağın koruyucu, kollayıcı, hastalıkları iyileştirici, doğurucu ve simgesel olarak yeniden doğurucu özelliği etkili olmuştur. Toprağın bu özelliği dıŐında temizleyici özelliğide vardır. Erginleme törenlerinde toprağa yatırılan gencin hafızasını, günahlarını silen toprak İslam Dininde de önemlidir.İslamda suyun bulunmadığı durumlarda toprakla teyemmüm abdesti alınmaktadır.

Toprak çevresiyle bir mikrokozmoz oluşturmaktadır. Onun altı üstü ve çevresiyle doğurgan olduğuna inanılmıştır. Eliade, Toprak Ana'nın doğurganlığını anlatırken kozmik öğeler öyle i içe geçmiş ki zaman zaman toprağın doğurganlığı diğer kozmik öğelerin doğurganlığının gölgesinde kalmıŐtır.

Bazı kabileler toprağa sayęsızlık olmasın diye üstüne oturmamıŐ, üstündeki otları yolmamıŐ, canı acımasın diye sabanla dahi sürmemiŐtir. Çünkü insanın da hamuru topraktanır ve toprak olacaktır. Günümüzdeki insanlar ise topraktan harmanı kaldırdıktan sonra sırf maddi kaygılardan dolayı anızla toprağı yakmakta bu Şekilde topraktaki canlıların ölmesine sebep olmakta, sonra da toprağın iyi mahsl vermediğinden Őikayet etmektedir. Ayrıca özellikle turizm beldelerinde ticari sebeplerle orman yangınları çıkarılmaktadır. Bütün bunlar düŐünüldüęünde ilkel denilen insanın toprağa ve çevreye karşı duyarlılığı açıktır. Oysa modern insanın daha duyarlı daha bilinçli olması gerekmektedir. Bütün bunlar Eliade'ın ilkel insanın modern insandan daha düŐünceli , daha hassas ve daha bilinçli olduğu görüşünü haklı çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ana Britanica VIII*, Güzel Sanatlar Matbası A.Ş, İstanbul 1986.
- AYDIN, Mehmet, *Din Fenomeni*, Din Bilimleri Yayınları, Konya 2003.
- BERKTAY , Fatmagül, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis Yayınları, İstanbul 2000.
- BIANCHI, Ugo, *Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri*, Çev. Mustafa Ünal, Geçit Yayınları, Kayseri 1999.
- BOLAY, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yayınları, Ankara 2003.
- ELIADE, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, Çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınları , İstanbul 2003.
- *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I-II*, Çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003.
- *Kutsal ve Dindışı*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1991.
- *Edebi Dönüş Mitosu*, Çev. Ümit Altuğ, İmge Kitabevi, Ankara 1994.
- *Demirciler ve Simyacılar*, Çev. Mehmet Emin Özcan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003.
- *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.
- *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, Çev. M. Emin Özcan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2002.
- *Mistik Hint Erotizmi*, Çev. Renan Akman, Kabalcı yayınları, İstanbul 2003.
- *Asya Simyası*, Çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2002.
- *Mitlerin Özellikleri*, Çev. Sema Rıfat, OM Yayınevi, İstanbul 1999
- *İmgeler ve Simgeler*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 2003.
- *Zalmoksis'ten Cengiz Han'a*, Çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006.

- *Bengal Geceleri*, Çev. A. Nüvit Bingöl, İthaki Yayınları, İstanbul 2000.
- *Dinin Anlam ve Sosyal Fonksiyonunu*, Çev. ve Der. Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yayınları, Konya 1995.
- “*Dinlerdeki Sembollerin Araştırılması Konusunda Metodolojik Düşünceler*”, Dinler Tarihinde Metodoloji Çalışmaları, Ed. Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yayınları, Konya 2003.
- ELIADE, Mircea- COULIANO, Ion. P, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, Çev.Ali Erbaş, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997.
- ERBAŞ, Ali, *Hristiyanlık'ta İbadet*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2003.
- ERHAT, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
- GÜNDÜZ, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Konya 1998.
- *Sâbiîler Son Gnostikler*, Vadi Yayınları, Ankara 1999.
- Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1997.
- Milliyet Büyük Ansiklopedisi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1984.
- PETTAZZONI, Rafaella, *Tanrıya Dair*, Der. ve Çev. Fuat Aydın , İz yayıncılık, İstanbul 2002.
- REED, Evelyn, *Kadının Evrimi II*, Çev. Şemsa Yeğin, İstanbul 1995.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002.
- SHARPE, J. Eric, *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, Çev. Ahmet Güç, Arasta yayınları, Bursa 2000.
- SCHIMMEL, Annamarie, *Dinler Tarihine Giriş*, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1999.
- TÜMER, Günay-KÜÇÜK, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 2002.
- YAPICI, Asım, *İslamda Tövbe ve Dinî Yaşayıştaki Rolü*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1997
- “*Allah ve Kutsal Kavramlarının Çağrıştırdıkları Anlamlara Sosyo Psikolojik Bir Bakış*”, Değerler Eğitimi Dergisi, II, İstanbul 2004.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Zübeyde Kaplan
Doğum Yeri ve Yılı : Kadirli 1974
Medenî Durumu : Evli
Telefon : 0 5052926510
Adres : Kurtuluş mahallesi 1 sokak no: 57 Kadirli/ Osmaniye
E-mail adresi: :

EĞİTİM DURUMU

2002-2006 Yüksek Lisans, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Adana.
 1998-2002 Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü, Adana.
 1990-1994 : Sağlık Meslek Lisesi , Van.
 1987-1990 : Derviş Paşa Ortaokulu, Kadirli.
 1982-1987 : Derviş Paşa İlkokulu, Kadirli.

Yabancı dili : Arapça ve İngilizce
İş Durumu : 1994-1997, Hemşire, Çamlık Sağlık Ocağı, Konya.
 1997-1998, Hemşire, Devlet Hastanesi, Osmaniye.
 1998-2005, Hemşire, Numune Hastanesi, Adana.
 2005, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni, Atatürk İlköğretim Okulu, Kadirli.